

Perspectief

Digitaal Oecumenisch Theologisch Tijdschrift
DOTT, Nummer 7, Maart 2010

Inhoudsopgave

- 2 *Redactioneel: Kerk en Kerkengemeenschap*
- 3 *Woord van Welkom, Mgr. dr. Joris Vercammen*
- 6 *Overzicht van de dialoog tussen de Oud-katholieke en Rooms-katholieke Kerk,
Prof. dr. Jan Visser*
- 9 *Kerk en Kerkengemeenschap: consensus en open vragen,
Prof. dr. Hans Jörg Urban*
- 15 *De weg die nu voor ons ligt, Prof. dr. Urs von Arn*
- 21 *Slotwoord, Mgr. J. van Burgsteden s.s.s.*
- 24 *Handreikingen voor diaconale oecumenische samenwerking, Hub Crijns*

REDACTIONEEL: KERK EN KERKENGEMEENSCHAP

Sinds het Tweede Vaticaans Concilie zijn Rooms-katholieken en Oud-katholieken met elkaar in dialoog over het herstel van de volledige kerkelijke gemeenschap. De verwachtingen waren aanvankelijk hoog gespannen. Het herstel van de kerkelijke gemeenschap leek meermaals binnen handbereik. Door het uitblijven daarvan raakte het proces van ontmoeting en toenadering, dat aanvankelijk zeer dynamisch verliep, in een impasse. Nieuwe initiatieven waren nodig om het proces een nieuwe impuls te geven.

Het besluit tot het instellen van een internationale Rooms-katholieke - Oud-katholieke dialoogcommissie werd genomen in 2000 tijdens een ontmoeting in Rome van de aartsbisschop van de Oud-katholieke Kerk van Nederland, mgr. Antonius Jan Glazemaker, met vertegenwoordigers van de Pauselijke Raad voor de Eenheid van de Christenen. Het concrete initiatief ging vervolgens uit van de voorzitter van de Pauselijke Raad, kardinaal Walter Kasper.

De internationale dialoogcommissie kwam voor de eerste keer in mei 2004 in vergadering bijeen in Bern en sloot na 11 bijeenkomsten in mei 2009 in Salzburg haar werkzaamheden af met het rapport 'Kerk en Kerkengemeenschap'. Enkele maanden na de voltooiing van de werkzaamheden werd het rapport gepubliceerd in een gezamenlijke uitgave van de uitgevers Bonifatius en Lembeck. In november 2009 volgde publicatie van de Nederlandse vertaling in de reeks Kerkelijke Documentatie van de Rooms-katholieke Kerk.

Bij gelegenheid van de presentatie van de Nederlandse vertaling namen de aartsbisschop van de Oud-katholieke Kerk van Nederland, mgr. dr. J. Vercammen, en de bisschop-referent voor oecumene en de Oosterse kerken van de Rooms-katholieke Kerk, mgr. J. van Burgsteden s.s.s., het initiatief tot een conferentie waarop de resultaten van de internationale dialoog werden gepresenteerd en besproken. De inleidingen werden verzorgd door verschillende leden van de internationale dialoogcommissie. De conferentie vond plaats op 28 november 2009 in de Gertrudiskapel in Utrecht en werd geleid door de vice-voorzitter van de Raad van Kerken, prof. dr. Th. M. van Leeuwen. Er namen ca. 80 mensen aan de conferentie deel.

In dit nummer van Perspectief publiceren we de bijdragen van de conferentie. Een bijzonder woord van dank aan pastoor dr. Harald Münch van de Oud-katholieke Kerk die de bijdragen van prof. dr. H.-J. Urban en prof. dr. U. von Arx in het Nederlands vertaalde. De inleidingen van de conferentie komen uiteraard niet in plaats van het rapport, maar zijn vooral een handreiking voor het lezen en het verstaan van het eindrapport.

Naast de teksten van de conferentie Kerk en Kerkengemeenschap publiceren we in dit nummer tenslotte ook een artikel van dr. Hub Crijns over oecumenische samenwerking op het terrein van de diaconie.

Eric Roovers
Geert van Dartel

WOORD VAN WELKOM

Afgelopen 7 november, de feestdag van de heilige Willibrord, was het 45 jaar geleden dat, tijdens een plechtige vesper in de Sint Gertrudiskathedraal, door kardinaal Bernard Alfrink de brief werd voorgelezen die hij in het voorjaar van datzelfde jaar van kardinaal Augustin Bea, president van de pas opgerichte Pauselijke Raad voor de Eenheid onder de Christenen, had ontvangen. In die brief werd gesteld, dat de Rooms-katholieke Kerk de gedurende twee eeuwen gestelde voorwaarden voor het gesprek met de Oud-katholieke Kerk, liet vallen. Na de deelname van Oud-katholieke theologen als waarnemers aan het Tweede Vaticaans Concilie kwam deze stap niet meer onverwacht. De vreugde was er echter niet minder om. Deze stap werd het startsein voor belangrijke bilaterale initiatieven, zowel op nationaal als internationaal niveau. Professor Jan Visser zal in zijn lezing een en ander nog nader schetsen en toelichten.

Mgr. dr. Joris Vercammen is aartsbisschop van het aartsbisdom Utrecht van de Oud-katholieke Kerk van Nederland.

Vandaag zijn we bijzonder verheugd u een theologisch document te kunnen voorstellen, dat ongetwijfeld een product is van deze jarenlange interesse voor elkaar is en een mijlpaal voor de toekomst. Het document *Kirche und Kirchengemeinschaft*, waarvan we u vandaag de Nederlandse vertaling aanbieden, is een inspirerend ecclesiologisch werkstuk dat een grote oecumenische uitstraling verdient. Een dialoog die een document als dit als resultaat heeft, mag zeker succesvol worden genoemd.

We danken de resultaten van deze dialoog zeker aan de ijver, de toewijding en de deskundigheid van de betrokken theologen, maar zonder de inzet van de velen die zich sinds de zestiger jaren hebben beijverd voor het uitdiepen van de contacten tussen onze kerken was deze dialoog niet mogelijk geweest. Bijzonder denk ik in dit verband aan kardinaal Johannes Willebrands, wiens honderdste geboortedag trouwens enkele maanden geleden op deze zelfde plaats werd herdacht.¹ Tijdens dat symposium ging eveneens enige aandacht uit naar zijn inzet voor de Rooms-katholieke - Oud-katholieke toenadering en zijn vriendschap met een van mijn voorgangers, mgr. Marinus Kok. Bij het afscheid van mgr. Kok in 1981 sprak kardinaal Willebrands nog de hoop uit dat de zogenaamde 'Zürcher Nota', waarover prof. Visser zo meteen ongetwijfeld nog iets zal zeggen, vlug zou kunnen worden aangenomen en daarmee de basis zou leggen voor een kerkelijke gemeenschap.

Bij gelegenheid van het symposium sprak ik Willebrands' opvolger, kardinaal Walter Kasper, overhandigde hem de Duitse uitgave van de dialoogtekst en bedankte hem voor zijn inzet die deze mogelijk had gemaakt. De kardinaal sprak niet alleen enthousiast over het resultaat, dat hij reeds uit voorlopige stukken kende, maar voegde er ook aan toe dat het wel hoog tijd was geworden dat er eindelijk iets van een gemeenschappelijke basistekst het licht kon zien. Te lang hebben we, volgens hem, teveel angst voor elkaar gehad. Eindelijk kan er nu een begin worden gemaakt met een meer dan incidentele samenwerking.

¹ *Ecumenical Conference on the occasion of the first Centenary of John Cardinal Willebrands (1909-2009)*, Utrecht, 2 tot 5 september 2009. Zie voor enkele beschouwingen over het symposium: *Perspectief* 6, december 2009.

In het bijzonder wil ik ook het werk van de Katholieke Vereniging voor Oecumene vermelden, die, in de aanloop naar de dialoog, in 1997 het initiatief nam voor een theologische commissie die de relatie tussen onze beide kerken bestudeerde. Dat leidde tot het advies dat het bestuur van de Vereniging in 2004 uitbracht aan de beide episcopaten onder de titel 'Het gezamenlijk erfgoed in vreugde delen'. Met het mede organiseren van deze bijeenkomst, continueert de Vereniging haar commitment aan de Rooms-katholieke - Oud-katholieke relatie. We zijn er de Vereniging in de persoon van algemeen secretaris Geert van Dartel bijzonder erkentelijk voor.

Het is mij een genoegen u allen te mogen verwelkomen in deze voormalige schuilkerk. Toen professor Joseph Lescauwaet, zowel als oecumenicus als als hulpbisschop van het rooms-katholieke bisdom Haarlem, de voorganger van mgr. Jan van Burghsteden, in 1973 hier was voor een Rooms-katholieke - Oud-katholieke conferentie beschreef hij de indruk die hij in deze ruimte opdeed als volgt: "Het gemeenschappelijk verleden van alle katholieken in ons land drong zich op, en bijzonder de gemeenschappelijke geloofsstrijd sinds de Reformatie. Want al is dit achter de huizen verdoken kerkgebouw niet meer in gebruik, de plaats en het interieur doen een Rooms-katholieke Amsterdammer vanzelf denken aan 'Ons lieve Heer op Solder' en het Begijnhof. Hij herkent de naar binnen gekeerde en tevens kleurrijke vroomheid van weleer. Hij waardeert ook de door de Oud-katholieken gekoesterde eerbied voor de geloofstrouw in het verleden. De instemmende herkenning verhindert echter niet, dat hij zich afvraagt of juist een katholieke geloofsbeleving in onze tijd niet belangrijk meer vraagt dan deze twee genoemde uitingen."

In deze ruimte ervaart men inderdaad dat we bij elkaar horen. Terecht stelt het dialoogdocument dat het in de relatie Rooms-katholiek - Oud-katholiek om een interne katholieke familieruzie gaat. De tijd van ruzie maken is echter gelukkig voorbij en we zijn zover dat we oprecht en diepgaand naar elkaar kunnen luisteren. In dit jaar, waarin de 450^e verjaardag van de Utrechtse kerkprovincie werd gevierd, mogen we bijzonder blij zijn dat we dit document met elkaar kunnen bespreken. Het ontgint de weg naar het hervinden van de eenheid die eigenlijk nooit had moeten worden verbroken. Daarvan zijn Oud-katholieken zich altijd erg bewust geweest en dat straalde hun vroomheid en hun trouw aan het verleden juist uit.

Maar vraagt een katholieke geloofsbeleving in onze tijd niet meer dan vroomheid en trouw aan het verleden, vroeg mgr. Lescauwaet zich dus af. Dat vraagt het zeker, zou ik nu antwoorden, en ik zou eraan toevoegen dat ook Oud-katholieken zich daarvan bewust geworden zijn. In de tachtiger jaren is niet alleen deze kapel gerestaureerd en de aangrenzende kathedraal helemaal onder handen genomen. In diezelfde jaren is onze Kerk zich ook meer bewust geworden van de grote verwachtingen die ten aanzien van haar worden gekoesterd. Mijn directe voorganger, aartsbisschop Antonius Jan Glazemaker, was zich van de oecumenische roeping van de Oud-katholieke Kerk zeer bewust. Zeer terecht werd hij destijds door paus Johannes Paulus II uitgenodigd om op een bijzondere wijze te participeren in de oecumenische dienst, die ter gelegenheid van het Jubeljaar in januari 2000 in de kerk van Sint Paulus buiten de Muren in Rome werd georganiseerd. Bij die gelegenheid werden door, toen nog bisschop, Walter Kasper en hemzelf de plannen voor de dialoog gesmeed waarvan we vandaag het resultaat mogen begroeten. Ik hoop dat u doorheen het document en zijn voorgeschiedenis ook iets van de gedrevenheid zal kunnen aanvoelen, die Oud-katholieken ondertussen hebben ontwikkeld. Het is een gedrevenheid voor een Katholieke Kerk die als vanzelf een oecumenische uitstraling heeft omdat ze vanzelfsprekend een antwoord is op de uitdagingen die onze tijd stelt aan de verkondiging van het evangelie.

Het is bekend dat de Rooms-katholieke Kerk, zowel internationaal als hier ten lande, voor haar vitaliteit mede rekent op de inbreng van de zogenaamde 'nieuwe bewegingen'. Ze worden beschouwd als inhoudelijke bronnen voor een vernieuwde katholieke identiteit en

spiritualiteit. Misschien zijn Oud-katholieken dat ook wel. In elk geval vertegenwoordigen wij een katholieke stroming, waartoe zich bijvoorbeeld ook heel wat protestanten voelen aangetrokken. We ervaren het als onze roeping om aan een eigentijdse katholieke identiteit te werken om daarmee de Kerk in het algemeen van dienst te zijn. Zowel in de theologische reflectie als in de persoonlijke spiritualiteit én in het kerkelijk leven in onze parochies staat dat streven voorop. Daarom doet het ook bijzonder genoeg te merken dat bij het werk van de internationale dialooggroep ook deze benadering aanwezig is. Uitdrukkelijk werd en wordt ook door het Secretariaat voor de Eenheid gesteld, dat de resultaten van deze dialoog ook in andere dialogen zal worden ingebracht. Het is inderdaad mijn overtuiging, dat in dit dialoogdocument bepaalde oecumenische pistes worden verkend, die het ideaal van een 'eenheid in verscheidenheid' ook praktisch dichterbij brengen. Bovendien spreekt uit het document ongetwijfeld een gemeenschappelijk enthousiasme voor de Kerk waarin we allen, door de Geest, met de Heer en met elkaar worden verbonden. Dat enthousiasme is zeker even belangrijk als de inhoud van het document zelf. Zonder dat enthousiasme komt de eenheid onder katholieken, laat staan onder christenen, er nooit. Het gemeenschappelijk enthousiasme wekt vertrouwen en maakt het mogelijk om creatieve wegen te gaan, die anders wellicht té gedurfd zouden lijken.

Van harte welkom dus, In het bijzonder aan de voorzitter van de Raad van Kerken, Klaas van der Kamp, die met zijn aanwezigheid het oecumenisch belang van deze middag kracht bij zet. Dat doet trouwens ook de vice-voorzitter van dezelfde raad, prof. Marius van Leeuwen, die bereid was de leiding van deze middag op zich te nemen. Dank ook aan de sprekers van vanmiddag en aan de organisatoren, in het bijzonder Pieter Kohlen en Rudolf Scheltinga. Last but not least een bijzonder woord van waardering aan de mede-initiatiefnemer van deze middag én lid van de dialooggroep, mgr. Jan van Burgsteden, voor zijn oecumenische ijver en broederlijke nabijheid. Welkom aan u allen en ik wens u een interessante en vooral inspirerende middag toe!.

OVERZICHT VAN DE DIALOOG TUSSEN DE OUD-KATHOLIEKE EN ROOMS-KATHOLIEKE KERK

Prof. dr. Jan Visser (1931) is Oud-katholiek priester en emeritus hoogleraar voor oude katholieke kerkstructuur aan de Universiteit van Utrecht

We gedenken dit jaar dat vierhonderd en vijftig jaar geleden de Noord Nederlandse kerkprovincie werd gesticht, de gemeenschappelijke bodem waarop Oud-katholieken en Rooms-katholieken staan. Maar met een verschil. De eersten zijn ervan overtuigd dat deze kerkprovincie ononderbroken is blijven bestaan door de Reformatie heen. De tweeden menen dat dit niet het geval is: er was een breuk die eerst in 1853 werd hersteld. Dat besef van continuïteit was er ook de oorzaak van, dat de twee groepen begin 18^e eeuw uit elkaar gingen. De mannen van de Clerezy, voorvaderen van de Oud-katholieken wensten geen van boven af, vanuit Rome dus, opgelegde bisschop te aanvaarden. Ook waren ze andere inzichten dan de pausgezinde regulieren toegedaan over de theologische en spirituele koers van de Kerk op weg naar de moderne tijd. Ze waren spiritueel, kerkrechtelijk en

theologisch de beweging van het zogenaamde Jansenisme toegedaan, een beweging die door Rome werd veroordeeld. Met de keuze van een eigen bisschop kwam ongewild de breuk, een breuk die men met een vorm van behoud, waarvoor men stond, trachtte te helen. Daarbij trok men het primaatschap van de bisschop van Rome niet in twijfel, al kon men niet aan de Romeinse voorwaarde voldoen voor het gezag te buigen door in te stemmen met genoemde veroordelingen. Men hield vast aan de eigen rechten.

Lange tijd was er weinig verschil tussen beide groepen. Men groeide pas goed uit elkaar in de 19^e eeuw. De Rooms-katholieke Kerk ging een eigen, nieuwe koers door de centrale versterking van het pauselijk gezag. Dat liep uit op de dogmatisering ervan tijdens het Eerste Vaticaans Concilie in 1870. Tegen de weg daarnaar toe en tegen de uiteindelijke beslissing rees verzet onder Duitstalige katholieken. Men zag in de Vaticaanse besluiten een illegitieme vernieuwing van de 'oude' Kerk. Om die trouw te blijven riep men eigen noodbisdommen in het leven dankzij de hulp van de Utrechtse Bisschoppen der Clerezy. Maar deze Oud-katholieke beweging was, ondanks het vasthouden aan oude structuren, wel vernieuwingen toegedaan, zoals het invoeren van de moedertaal, de inrichting van synodes en de opheffing van het verplichte priestercelibaat. Nu groeiden de Oud-katholieke Kerk en Rooms-katholieke Kerk wel zichtbaar uit elkaar en vormden een eigen identiteit. Maar met behoud van episcopale structuren en sacramenteel leven bleef men ten diepste aan elkaar verwant. En die verwantschap kwam weer aan het licht aan het begin van de jaren zestig van de vorige eeuw. Het Tweede Vaticaans Concilie bracht in de relatieve beslotenheid van de Rooms-katholieke Kerk een openheid teweeg die de onderlinge verwantschap aan het licht bracht. In het licht van die herkenning begon in Nederland een informele groep van Rooms-katholieke en Oud-katholieke theologen en kerkhistorici een gesprek, waarin ze in een "uitzuivering van de historische herinnering" aantoonde hoe na beide Kerken elkaar stonden. En dat riep de vraag op om dit nader uit de doeken te doen en zo mogelijk tot een nieuwe kerkelijke gemeenschap te komen. Toen dan ook in november 1966 in het kader van die "uitzuivering van de herinnering" de historische hinderpalen om open met elkaar het gesprek aan te gaan waren weggenomen, ontstonden niet alleen in Nederland, maar ook in Duitsland en Zwitserland, dialooggroepen. Iedere groep werkte zelfstandig en op eigen wijze. Wel consulteerden zowel de Oud-katholieke als de Rooms-katholieke gesprekspartners met enige regelmaat elkaar. Maar zoals gezegd: men meende dat men op grond van de reeds geconstateerde grote verwantschap tot een regeling moest komen om een vorm van nieuwe

kerkelijke gemeenschap mogelijk te maken. Men dacht daarbij aan een beperkte *communicatio in sacris*, niet alleen op theologische, maar ook op pastorale gronden. Men wilde daarbij uitgaan van de reeds tijdens en direct na het Concilie getroffen regelingen voor het kerkelijk verkeer met de Oosters Orthodoxe Kerken.

Toen in 1968 de Rooms-katholieke deelnemers bijeen waren in Zürich werd een Nota opgesteld, gebaseerd op conciliedocumenten, die de *communicatio in sacris* mogelijk moest maken. Zowel de Oud-katholieke Bisschoppenconferentie als het Secretariaat voor de Eenheid aanvaardde deze nota. Maar voor de toepassing daarvan was instemming van de Congregatie voor de Geloofsleer nodig. En deze wilde opheldering op tal van punten die reeds in de commissies tot klaarheid waren gebracht. Nadat de Rooms-katholieke episcopaten in de landen waarin de dialoog plaatsvond opheldering hadden gegeven, gaf de Congregatie in 1972 uiteindelijk toestemming de Nota in werking te stellen. Men ging aan de slag met toepassingregels die echter door de Rooms-katholieke partners aan Rome moesten worden voorgelegd alvorens in werking te treden. Daarbij kwam een nieuw struikelblok aan het licht: de voormalige Rooms-katholieke priesters die waren toegetreden tot de Oud-katholieke Kerk. Dat was voornamelijk het geval in Duitsland. Het bewerkstelligde opnieuw een vertraging in de toepassing van de Nota. Daardoor liepen op den duur ook de gesprekken, met name in Duitsland en Nederland, tussen 1975 en 1980 vast. In Zwitserland gingen ze nog tot 1990 door en daar stelde men belangrijke consensusstukken over de verhouding van de lokale tot de universele Kerk en het blijven in de waarheid vast. In Nederland deden kardinaal Willebrands en mgr. Kok nog een poging om langs andere wegen dan de Nota het beoogde doel te bereiken. Toen echter bleek dat men die weg wel in Zwitserland maar niet in Duitsland- waar nu ook de kwestie van de wijding van vrouwen en een overeenkomst met de Evangelische Kirche Deutschlands speelde - wilde gaan, liep ook die poging, en daarmee alle dialogen, vast.

Doorzetters poogden de dialoog nu internationaal weer op gang te krijgen. Vanuit Rome echter werd medegedeeld dat men daarin geen heil zag. Toch nam de Raad voor de Eenheid in 1994 een nieuw initiatief. Men hoopte in 1996 met een regeling voor de overgetreden priesters de blokkade te boven te komen en de dialoog op internationaal niveau te kunnen hervatten. Intussen kwam in Nederland dankzij de Willibrordvereniging een nieuwe dialoog op gang. Die resulteerde in 2002 in het advies 'Het gezamenlijk erfgoed in vreugde delen', waarin een consensus werd vastgesteld die nadere samenwerking mogelijk moest en kon maken. Dit gesprek vond met medeweten van, maar niet in opdracht van, de episcopaten plaats. Het rapport werd aan beide episcopaten aangeboden, maar van het rooms-katholiek episcopaat is nooit een reactie ontvangen. De Willibrordvereniging nam de vrijheid het advies te publiceren.

Intussen gingen de onderhandelingen met de Raad voor de Eenheid in Rome echter voort. Daar kwam schot in toen de Duitse Oud-katholieke bisschop Vobbe met de voorzitter van de Rooms-katholieke bisschoppenconferentie, kardinaal Lehmann, in 1999 een regeling trof voor het grote struikelblok: de overgang van priesters van de ene naar de andere Kerk. In 2000 bezocht de aartsbisschop in het kader van het Heilig Jaar Rome en had een ontmoeting met de toenmalige secretaris van de Raad voor de Eenheid, mgr. Kasper. Deze zegde toe zich ervoor in te spannen, dat de dialoog, nu dus op internationaal niveau, weer op gang zou komen. Na wederzijdse consultaties en na informatie aan zowel de Oud-katholieke Internationale Bisschopsconferentie als aan de Raad voor de Eenheid werd in 2004 een commissie samengesteld die in mei van dat jaar haar werkzaamheden aanving.

Leden van deze commissie waren van Rooms-katholieke zijde:
Emeritus bisschop prof. dr. Paul-Werner Scheele (Würzburg), Covoorzitter,
Hulpbisschop Johannes Gerardus Maria van Burgsteden (Haarlem), tijdens de 4^e zitting vertegenwoordigd door drs. Pieter Kohnen (Utrecht),
Domkapitular Prälat Hubert Bour (Rottenburg),

Prof. Dr. Heinrich J. F. Reinhardt (Bochum),
Prof. Dr. Hans Jörg Urban (Paderborn),
Mgr. Dr. Matthias Türk (Vaticaanstad), secretaris

Van Oud-katholieke zijde waren de leden:
Bisschop Fritz-René Müller (Bern), Covoorzitter,
Prof. Dr. Jan Visser (Zeist),
Prof. Dr. Angela Berlis (Utrecht),
Prof. Dr. Günter Esser (Bonn),
Prof. Dr. Urs von Arx (Bern),
lic. theol. Maja Weyermann (Bern), secretaris 1e en 2e zitting,
Drs. Peter-Ben Smit MA (Bern), secretaris 3e en 4e zitting,
Pastoor Harald Münch (Egmond aan Zee), secretaris 5^e zitting,
Pastoor mag. Martin Eisenbraun (Salzburg), secretaris 6e zitting tot 11e zitting.

De leden van de commissie kwamen in totaal 11 keer bij elkaar en sloten in mei van dit jaar hun werkzaamheden af met het rapport *Kirche und Kirchengemeinschaft*, dat zowel prof. Urban als prof. Von Arx zal toelichten.

In zijn boekje *L'étranger ou l'union dans la différence* (De vreemdeling of de eenheid in het anders-zijn) behandelt Michel de Certeau SJ het thema van christen-zijn. Hij ziet dat als een op weg zijn zoals van de Emmaüsgangers. Men moet met de vreemdeling, de onbekende, hetzelfde brood delen om te herkennen wie Hij is aan wie men zijn identiteit ontleent. Maar die in die zin vreemd blijft dat men Hem nooit 'in de greep' kan krijgen, waartoe men echter wel geneigd is gezien de waarde die Hij voor gelovigen heeft. In die zin heeft ook een Kerk de neiging zich als groep te sluiten rond wat men als waardevol ziet: men maakt het tot bezit. Dan echter komt de Heer als vreemdeling, of als een dief in de nacht, op haar pad om haar bezit af te nemen om haar te doen ontdekken waarvan zij, de Kerk, en de christenen, waarachtig leven. Zo wordt de Kerk opgeroepen haar grenzen te overschrijden, zichzelf te overwinnen. Ze is als een sekte die het niet dient te aanvaarden een gesloten groep te zijn. Steeds komt de Heer op haar pad die als een dief in de nacht haar opstelling en haar met moeite verworven instellingen overrompelt en in wie het levend geloof langzamerhand haar Heer herkent. Zo'n herkenning vond plaats tijdens het Tweede Vaticaans Concilie. Het opende zich voor wat tot dan als 'buiten' gold en dat 'buiten' herkende in die openheid de gemeenschappelijke grond waaraan men ontsproot. Daarvan spreekt ook dit rapport, nu omgezet in de taal van het land waar het allemaal begon. Het toont de diepe verwantschap, maar ook nog de onderlinge verscheidenheid. Er liggen nog drempels. Het is een waagstuk en een opdracht die drempels te nemen om een eenheid in verscheidenheid te verwerkelijken. Om op de Emmaüsweg, die dit rapport blootlegt, verder te gaan mag ik de vertaling aanbieden aan vertegenwoordigers van beide episcopaten: aan mgr. Van Burgsteden, een van de deelnemers aan het gesprek, en aan mgr. Vercammen. Ik doe dat in de hoop dat de Geest hen en ons mag aanblazen om op de weg van herstel van kerkelijke gemeenschap voort te gaan, in het gelovig besef dat het de vreemdeling is die ons, Emmaüsgangers, in het gezamenlijk breken van het Brood onze Heer laat herkennen die ons over onze drempels doet gaan.

KERK EN KERKENGEMEENSCHAP: CONSENSUS EN OPEN VRAGEN

Prof. dr. Hans Jörg Urban is Rooms-katholiek theoloog en was jarenlang verbonden aan het gezaghebbende Johann Adam Möhler Institut in Paderborn in Duitsland

Het gaat hier vandaag om de presentatie van de resultaten van vijf jaar werk van de internationale dialoogcommissie, die officieel werd ingesteld door het Rooms-katholieke Secretariaat ter bevordering van de Eenheid van de Christenen en de leiders van de Unie van Utrecht.¹ Dat maakt mij voorzichtig, want officiële presentaties van oecumenische dialoogresultaten in het gehele afgelopen decennium gingen voortdurend met tegenslagen gepaard. Ik noem alleen de ernstigste. Onmiddellijk na de feestelijke ondertekening van de *Gemeinsame Erklärung zur Rechtfertigungslehre* (de Gemeenschappelijke verklaring over de rechtvaardigingsleer) tussen Rome en de Lutherse Wereldfederatie precies tien jaar geleden in Augsburg kondigde Rome een eersteklas aflaat aan voor het jubeljaar 2000. Zelfs het bijwonen van oecumenische diensten werd met een aflaat beloond!. Toen vervolgens in augustus 2000 het officiële resultaat van de dialoog tussen de Duitse bisschoppenconferentie en de bisschoppenconferentie van de Verenigde Evangelische Kerk van Duitsland tijdens een persconferentie werd gepresenteerd, kwam drie dagen daarna de verklaring van de Roomse Congregatie voor de Geloofsleer, *Dominus Iesus*, als een koude douche. Misschien zijn er Nederlandse parallellen te noemen. In elk geval ging het in Duitsland stevig verder. Een paar dagen voor de viering van tien jaar ondertekening van de *Gemeinsame Erklärung zur Rechtfertigungslehre* bracht het centraal bureau van de *Evangelische Kirche in Deutschland (EKD)* een document naar buiten met grove persoonlijke beledigingen aan het adres van de voorzitter van de Duitse katholieke bisschoppenconferentie en met neerbuigende uitlatingen over de katholieke Kerk als geheel. Kort daarvoor had de affaire met de Piusbroederschap het oecumenische klimaat al bedorven. De EKD meende ons hieromtrent goede manieren te moeten leren. Op beide voorvallen volgde een grote verzoening met veel publiciteit, en bijna op de dag af van de verkiezing van de vrouwelijke bisschop Kässmann tot voorzitter van de raad van de EKD betrad een nieuwe oecumenische speler het toneel. Het patriarchaat van Moskou verbrak de officiële relaties met de EKD en keek met een scheef oog naar de Rooms-katholieke Kerk, die bisschop Kässmann met warme woorden met haar verkiezing had gefeliciteerd. En om de chaos compleet te maken, zorgde Rome voor een katholiek onderdak voor die anglicanen, die misschien toch beter maar meteen een onderkomen bij het patriarchaat van Moskou zouden moeten zoeken. En precies op dit tijdstip verschijnt het verslag van de Rooms-katholieke – Oud-katholieke dialoog met het begrip *kerkelijke gemeenschap* in de titel. Is het vreemd, dat bij deze samenloop van omstandigheden bepaalde spontane associaties in je hoofd opkomen?

Voordat dit gebeurt wil ik de bijzondere en unieke positie van de Oud-katholieke – Rooms-katholieke dialoog bepalen en wel aan de hand van uitspraken die in de tekst zelf staan. Daarmee zou het kunnen lukken deze buiten de huidige oecumenische woelingen te houden.

I.

Het is voor het eerst dat in een oecumenische dialoogtekst als de onze meteen in de eerste zin van het voorwoord wordt geconstateerd, dat met de nieuwe ecclesiologische zelfbepaling door het Tweede Vaticaans Concilie ook een “... gedifferentieerde herwaardering van de ecclesiale status van de niet-Rooms-katholieke kerken en kerkelijke gemeenschappen ...”

¹ *Kerk en kerkelijk gemeenschap. Verslag van de internationale Rooms-katholieke / Oud-katholieke dialoogcommissie.* In: Kerkelijke Documentatie jrg. 37, nr. 9-10, SRKK Utrecht, november 2009, blz. 21-78

heeft plaatsgevonden.² Wat dit concreet betekent is onder nr. 33 te lezen: “Bovendien heeft het Tweede Vaticaans Concilie de ecclesiale status van niet-Rooms-katholieke kerken en kerkelijke gemeenschappen opnieuw bekeken en zich daar veel genuanceerder over uitgelaten dan voordien; dat had onder meer tot gevolg dat in canon 11 van *CIC 1983* de bindende kracht van zuiver kerkelijke wetten beperkt werd tot Rooms-katholieke christenen (in tegenstelling tot wat bepaald werd in canon 12 van *CIC 1917*, waarin alle gedoopten gebonden werden geacht door de kerkelijke wetten van de Rooms-katholieke Kerk).³ Hier ligt een potentieel tot eenheid waarvan tot nu toe, voor zover ik zie, nog nooit gebruik werd gemaakt.

II.

Tot een correcte plaatsbepaling van onze dialoog in de beschreven, wat verwarde oecumenische omstandigheden behoort volgens mij beslissend de fundamentele constatering onmiddellijk aan het begin van de preambule: “Verder vertrekt deze dialoog vanuit het gedeelde inzicht dat de vervreemding en scheiding tussen Rooms-katholieken en Oud-katholieken die als gevolg van het Eerste Vaticaans Concilie tot stand zijn gekomen ... *een intern katholiek probleem* zijn”.⁴ In de laatste paragraaf van onze tekst wordt er zelfs over gesproken, dat de verhouding tussen onze Kerken “... duidelijk ook kenmerken van een familieruzie ...” vertoont.⁵ Daarmee is geenszins beoogd het tussen ons bestaande probleem te bagatelliseren, zo ongeveer in die zin dat men uit hetzelfde huis stammend ten aanzien van de ecclesiologische structuren van mening verschilde en en zich ergens iemand kwaad maakte en daarbij de gemeenschap verbrak. Nee, met *intern katholiek* is een kwalificering van het probleem bedoeld, die erop neerkomt, dat we kunnen vaststellen, dat de ecclesiologische basis nooit helemaal verbroken is geweest en dat we deze ten langen leste nu weer gemeenschappelijk hebben. De desbetreffende tekst luidt: “Voor dat inzicht is uitgegaan van de *communio-ecclesiologie*, die duidelijk naar voren komt in meerdere passages in de teksten van het Tweede Vaticaans Concilie over de zending en de structuur van de Kerk. Ook de onderhavige poging om dit probleem te verwerken en een gemeenschappelijke basis te vinden voor het genezen van de wond van de scheiding, is daardoor geïnspireerd. Nu de ecclesiologische principes van de traditie van de oude Kerk, het gemeenschappelijke erfgoed van Oost en West, maatgevend zijn geworden, lijkt een dialoog hierover bijzonder veelbelovend”.⁶ Dat is de betekenis van het *intern katholiek*, dat onze dialoog ook duidelijk van sommige andere dialogen onderscheidt.

III.

“Veelbelovend” is deze dialoog, maar alleen wanneer ook het karakter van de *familieruzie* behoorlijk onder ogen wordt gezien. In nr. 3 van de preambule wordt de dialoogtekst gekenmerkt als: “... het eerste resultaat van een proces waarin de herinnering gezuiverd wordt, dat wil zeggen waarin aan beide kanten de emotioneel geladen polemiek en de kwetsende kleinering uit het verleden plaats hebben gemaakt voor een op de toekomst gerichte hermeneutiek van vertrouwen”.⁷

IV.

Deze *hermeneutiek van vertrouwen* is een onontbeerlijk onderdeel van de methode van *gedifferentieerde consensus*, die in onze dialoog werd toegepast. In wezen gaat deze ervan uit, dat niet uniformiteit, maar eenheid in veelvoud het doel van onze inspanningen is. Met deze methode worden maatstaven opgesteld om bij een vastgestelde fundamentele overeenkomst in een kwestie een onderscheid te kunnen maken tussen kerkscheidende en

² *Woord vooraf*, blz. 23 SRKK

³ blz. 37 SRKK

⁴ nr. 2, blz. 27 SRKK

⁵ nr. 87, blz. 49 SRKK

⁶ nr. 2, blz. 27 SRKK

⁷ blz. 27 SRKK

niet-kerkscheidende overblijvende secundaire tegenstellingen. Daarmee is de bijzondere aard van onze dialoog gekenschetst en het is zeker niet hooghartig als in de tekst wordt gesteld, dat de daarin uiteengezette overwegingen "... ook voor anderen die naar eenheid en *communio* met Rome streven, een model kunnen bieden dat verder reikt dan dat van een 'terugkeeroecumene'".⁸

Na de plaatsbepaling en karakterisering van de dialoog en onze tekst ga ik nu in op de wezenlijke inhoud daarvan.

Reden voor de scheiding tussen Rome en de Oud-katholieke Kerk waren de meningverschillen over de vormgeving van het primaatschap in de Kerken tijdens en na het Eerste Vaticaans Concilie. In onze dialoog stond vanaf het begin vast, dat dit thema niet geïsoleerd, maar alleen nauw ingebed in een helder ecclesiologisch totaalconcept adequaat kan worden behandeld. Het is dus consequent dat de titel van hoofdstuk 2 luidt: "De Kerk – trinitarisch-soteriologische fundering". Daarin wordt de al genoemde *communio-ecclesiology* ontwikkeld en onderbouwd. De beknopte samenvatting luidt: "Als door de drie-ene God in het leven geroepen gemeenschap van gelovigen is de Kerk een door God geschapen menselijke werkelijkheid en in haar diepste wezen een mysterie".⁹ De fundamentele overeenkomst wordt dan in nr. 36 met de volgende woorden vastgelegd: "de Kerk is een gemeenschap, in het leven geroepen door de zending van Jezus Christus en de Heilige Geest, waarin de gelovigen sacramenteel deelhebben aan de gemeenschap van de drie-ene God en geroepen en gemachtigd zijn om het evangelie te verkondigen".¹⁰ De basisactiviteiten van deze gemeenschap (*martyria, leiturgia, diakonia*) worden ten eerste verwezenlijkt in verschillende ruimtelijke dimensies en ten tweede voltrokken door een veelvoud van ambten en diensten.¹¹ Dit wordt in de hoofdstukken 3 en 4 van de tekst uitgewerkt.

Hoofdstuk 3 is getiteld: "De lokale, de regionale en de universele dimensie van de Kerk". Uitgaande van de constatering, dat elke lokale kerk waarin de genoemde basisactiviteiten in het vieren van de eucharistie hun centrum hebben, een op zichzelf staande verwezenlijking van de *una sancta, catholica et apostolica* is, wordt de *communio* met de andere lokale Kerken, waarin ze haar eigen wezen herkent en erkent, nader gepreciseerd.¹² De basisformule luidt: "De eenheid en gemeenschap van de lokale Kerken krijgt gestalte op verschillende niveaus die het plaatselijke overstijgen, met als laatste niveau de universele Kerk. Ook op elk van die niveaus wordt de *Una Sancta* tegenwoordig gesteld, en wel als gemeenschap van lokale Kerken, als *communio ecclesiarum* of *communio communionum ecclesiarum*. In deze gemeenschappen van lokale Kerken hebben alle Kerken op gelijke wijze deel aan de volle katholiciteit. Daarom zijn de afzonderlijke lokale Kerken medeverantwoordelijk voor de vormen van gemeenschap die haar overstijgen, tot het universele niveau toe. De lokale Kerk is immers geheel Kerk, maar is niet de hele Kerk".¹³ In het hierop volgende nr. 18 staat dan (wel een beetje abrupt) ten aanzien van de verantwoordelijkheid voor de *communio*: "Deze verantwoordelijkheid voor de gemeenschappen van lokale Kerken en voor hun gemeenschappelijke getuigenis berust in de eerste plaats bij de bisschoppen: zij dienen deze op te nemen via synodaal overleg en uit te drukken door samen eucharistie te vieren".¹⁴ Daarmee is een overgang gemaakt naar de tweede al genoemde dimensie van de *communio-ecclesiology* in hoofdstuk 4, dat de titel heeft: "Persoonlijke, collegiale en gemeenschappelijke verantwoordelijkheid voor de eenheid van de Kerk en haar blijven in de waarheid".

⁸ nr. 4, blz. 27 SRKK

⁹ nr. 7, blz. 28 SRKK

¹⁰ blz. 38 SRKK

¹¹ nr. 13, blz. 32 SRKK

¹² nr. 16, blz. 32 SRKK

¹³ nr. 17, blz. 32 SRKK

¹⁴ blz. 32-33 SRKK

In dit hoofdstuk laat onze tekst beargumenteerd zien, dat synodaliteit en primaatschap geen tegengestelde structuren zijn die elkaar over en weer uitsluiten, maar dat ze elkaar veronderstellen. Nadat nogmaals de verschillende ambten en diensten zijn genoemd tot wier missie het behoort de eenheid in de Kerk en haar blijven in de waarheid tot uitdrukking te brengen en te bewaren, staat er nu opvallend: “Die specifieke taken worden waargenomen in persoonlijke, collegiale en gemeenschappelijke verantwoordelijkheid (*episkopè*) – zowel op het niveau van de lokale Kerk als op het bovenlokale (dat wil zeggen: regionale en universele) niveau van de gemeenschap van lokale Kerken”.¹⁵ In details wordt dan uitgelegd: “In de lokale Kerk is de bisschop de drager van de persoonlijke *episkopè*”, echter niet geïsoleerd, maar “in verbinding met de overige gelovigen die deelhebben aan het apostolische ambt (het college van presbyters en het diaconaat) en met het geloofsgetuigenis van alle gedoopten”.¹⁶ In de bovenlokale gemeenschap van lokale Kerken vertegenwoordigen deze zo met de lokale Kerk verbonden bisschoppen in hun persoonlijke verantwoordelijkheid hun lokale Kerken in de synodale vergaderingen. Daarbij is aan elke afzonderlijke bisschop de verantwoordelijkheid gegeven ‘... ervoor te zorgen, dat de vele bisschoppen in een synodaal proces de hun toevertrouwde verantwoordelijkheid dragen’. In deze zin “heeft de primatale functie in de loop van de geschiedenis van de Kerk verschillende benamingen gekregen en uiteenlopende vormen aangenomen. Op het universele niveau komt dit primaat de paus toe.”¹⁷

Tot hier toe kan van consensus worden gesproken. De laatste zin markeert echter de overgang naar hoofdstuk 5, dat als titel heeft: “De dienst van de paus aan de eenheid van de Kerk en aan haar blijven in de waarheid.” Hier staan voor het eerst het Oud-katholieke en het Rooms-katholieke standpunt in twee blokken tegenover elkaar. In het Oud-katholieke blok (nrs. 27-30) wordt nog eens benadrukt, dat “in alle officiële uitspraken en verklaringen over het primaat van de bisschop van Rome tot nu toe werden gedaan de facto een primaat van de paus werd erkend”¹⁸, een erkenning die aansluit bij de traditie van de Kerk van Oost en West. Wat afgewezen werd, is de definitie van het universele primaat en de leerstellige onfeilbaarheid van de paus, zoals die tijdens het Eerste Vaticaans Concilie werd gedefinieerd, tijdens het Tweede Vaticaans Concilie werd bevestigd en in de geldende rechtsbepalingen van *CIC 1983* en *CCEO 1990* is overgenomen. Over de in de Oud-katholieke standpunten steeds weer voorkomende (en vaak bevroegde!) uitdrukking *primus inter pares* wordt vervolgens vastgesteld, dat deze uiteindelijk betekent “... dat het primaat moet worden gezien in het kader van de synodaliteit en de collegialiteit van de lokale Kerken en hun bisschoppen”.¹⁹ In dit kader moet het “... persoonlijk teken van de universele eenheid van de lokale Kerken ...” en instantie voor hoger beroep zijn, en moet het gemeenschappelijke beslissingen van de lokale Kerken coördineren. Overigens wordt dan een opvallende grens gesteld: “Hoe de rechten en plichten van zijn functies ook concreet omschreven worden, vanuit Oud-katholiek standpunt kan daar geen jurisdictie mee verbonden zijn, althans als daaronder verstaan wordt dat hij gemachtigd is om zonder daartoe op passende wijze te zijn uitgenodigd, direct en op gelijk welk ogenblik in te grijpen in lokale Kerken, of om alleen te beslissen in kwesties waarin de gemeenschap-in-waarheid-en-liefde van de lokale Kerken op het spel staat”.²⁰

In het daarop volgende blok met het bekende Rooms-katholieke standpunt (nrs. 31-32) wordt in wezen gezegd dat “... het jurisdictionele en leerstellige primaat ... een integraal bestanddeel van de Petrusdienst is geworden, en wel zo, dat bepaalde concrete vormgevingen ervan wel, maar het wezen ervan niet kunnen worden opgegeven”. Zonder

¹⁵ nr. 20, blz. 34 SRKK

¹⁶ nr. 21 blz. 34 SRKK

¹⁷ nr. 22, blz. 24 SRKK

¹⁸ nr. 27, blz. 36 SRKK

¹⁹ nr. 29, blz. 36 SRKK

²⁰ nr. 30, blz. 36-37 SRKK

deze zou de bekleder van het Petrusambt de aan hem toevertrouwde zorg voor de eenheid van de Kerk in de waarheid van het evangelie niet werkelijk kunnen waarnemen.²¹ De hierdoor ontstane indruk dat er een onverzoenbare tegenstelling is, wordt door de onmiddellijk erop volgende Rooms-katholieke uitSPAak op z'n minst gecorrigeerd: "Van Rooms-katholieke kant erkent men in het huidige oecumenische gesprek dat veel bedenkingen tegen deze leer gerechtvaardigd zijn en wordt benadrukt dat de communiestructuur van de Kerk altijd de context moet vormen van het jurisdictieprimaat. Verder stelt men daar duidelijk dat de pauselijke onfeilbaarheid uitsluitend kan worden uitgeoefend in absolute trouw aan het apostolische geloof, zodat een paus die op dit vlak ontrouw is, zijn ambt eo ipso verliest".²² Dat hier vragen onbeantwoord blijven valt niet te ontkennen. Desondanks wordt in het volgende hoofdstuk 6, getiteld "Op weg naar een volledige gemeenschap van Kerken", in nr. 39 over het Petrusambt gezamenlijk vastgesteld: "Als de paus niet uit de communiestructuur wordt losgemaakt, dan hoeft de op het Eerste Vaticaans Concilie geformuleerde leer over het primaat van de paus, zo blijkt uit deze overeenkomsten, in tegenstelling tot vroeger niet meer het gewicht te hebben van een meningsverschil dat oorzaak van scheiding is".²³

Nadat hoofdstuk 6 is begonnen met de toelichting op de methode van gedifferentieerde consensus en daarmee het onderscheid tussen kerkscheidende en niet-kerkscheidende verschillen heeft ingevoerd, kunnen de daarop volgende paragrafen over openstaande vragen kalmer dan vroeger worden opgepakt. Een eerste groep van zulke vragen betreft de ecclesiologie en wel onderwerpen hieruit die in de dialoog wel ter sprake zijn gekomen, maar waarover geen uitgebreide teksten zijn opgesteld. Zo wordt verwezen naar de intussen niet meer geheel nieuwe vraag, of het Tweede Vaticaans Concilie niet toch tegelijkertijd aan twee verschillende ecclesiologieën schatplichtig is. Deze kwestie steekt telkens weer de kop op, wanneer het gaat om de concreet kerkrechtelijk vast te leggen verhouding tussen de lokale Kerk en de universele Kerk. Een andere open aspect van dezelfde vraag betreft wederom wat het betekent te spreken van de collegialiteit van de bisschoppen, wanneer het erom gaat haar in de juiste verhouding tot het pauselijke primaat te plaatsen. Hier blijkt een bijzonder te overdenken probleem het feit, dat de teksten van het Eerste Vaticaans Concilie over het primaat ook in teksten van het Tweede Vaticaans Concilie werden opgenomen, waarbij evenwel rekening moet worden gehouden met de toenmalige context die tot niet onbelangrijke inhoudelijke verschuivingen leidt. Met het oog op het pauselijke primaat wijst onze tekst ook op de moeilijkheden voor Oud-katholieken om een "goddelijk recht" uit het Nieuwe Testament af te leiden.

In een eigen paragraaf volgen dan de openstaande vragen over de Mariadogma's van 1854 en 1950. De standpunten zijn bekend, ik hoef ze hier niet te herhalen. Toch staat in aansluiting op de sterk christologisch-soteriologisch gepresenteerde Rooms-katholieke leer op dit punt in onze tekst: "Over de kwestie moet nog op een dieper niveau worden gedebatteerd. Dan zal blijken of deze duiding van de beide Mariadogma's de Oud-katholieken ertoe kan brengen om hun afwijzing van deze dogma's te heroverwegen".²⁴ Als hulp hierbij biedt onze tekst een verdere differentiëring aan: het onderscheid tussen dogma en dogmatisering. "Er kan een verregaande overeenstemming zijn in de geloofsleer, ook als aan het feit van de dogmatisering niet dezelfde waarde wordt gehecht." Zo kan onze tekst deze paragraaf met een positieve opmerking besluiten: "De bestaande verschillen in leer en praktijk moeten ernstig worden genomen. Ze dwingen ons de kwestie op te helderen in een dialoog waarvan mag worden verwacht dat hij tot een *expliciete* gedifferentieerde consensus leidt".²⁵

²¹ nr. 31, blz. 37 SRKK

²² nr. 33, blz. 37 SRKK

²³ blz. 39 SRKK

²⁴ nr. 54, blz. 43 SRKK

²⁵ nr. 55, blz. 43 SRKK

Onder de openstaande vragen wordt in een andere paragraaf de vraag van de wijding van vrouwen tot de priesterlijke dienst behandeld. De beide bekende standpunten worden in onze tekst ongewijzigd naar voren gebracht. Alleen nr. 72 doet je voorzichtig de oren spitsen: “Aan de Oud-katholieke zijde rijst de vraag of het verschil in praxis en de bijbehorende theologische motivering een aspect van het christelijke geloof betreffen, dat de kerkelijke gemeenschap als zodanig onmogelijk maakt dan wel toelaat”.²⁶ Er volgt hier een verwijzing naar nr. 81 waarin in verband met de wijding van vrouwen wordt vastgesteld: “Op overtredingen door Rooms-katholieken begaan staan sancties²⁷ ook al zijn dat niet dezelfde als voor ketters”.²⁸ In de hierbij behorende voetnoot wordt erop gewezen, dat ketterij in de zin van canon 750 paragraaf 1 alleen het primaire openbaringsgoed betreft. “De leer dat alleen mannen tot priester mogen worden gewijd, maakt als onderdeel van het *depositum fidei* deel uit van het secundaire openbaringsgoed.” Deze stelling wordt met officiële leerteksten goed onderbouwd, zodat bovengenoemde vraag in nr. 72 niet onterecht lijkt te zijn.

Daarmee bevinden we ons echter al middenin de kerkrechtelijke vragen, die ook in een ander onderdeel van de paragraaf over openstaande vragen worden behandeld. Ze betreffen de volgende onderwerpen: gehuwde bisschoppen en priesters; voormalige Rooms-katholieke geestelijken; voormalige Rooms-katholieke gelovigen; priesterwijding van vrouwen. Onze tekst geeft hier kort en bondig de geldende kerkrechtelijke Rooms-katholieke standpunten weer. Mogelijke oplossingen komen nog niet aan bod. Ik wil echter niet verzwijgen, dat ook ik bij het behandelen van deze vragen zeer veel nieuws van onze uitstekende kerkjuristen heb geleerd. Op meer dan één plaats heb ik mij zelfs verwonderd over de vele mogelijkheden, die onze kerkjuristen uit het zo stugge en stijve *CIC* weten te halen. Daarmee wil ik besluiten en verdere perspectieven aan prof. von Arx overlaten.

²⁶ blz. 46 SRKK

²⁷ Canon 750, paragraaf 2 *CIC* 1983 in combinatie met canon 1371 paragraaf 1

²⁸ blz. 48 SRKK

DE WEG DIE NU VOOR ONS LIGT

Prof. dr. Urs von Arx is Oud-katholiek en emeritus-hoogleraar van de Christkatholische theologische faculteit van de Universiteit van Bern met als specialisaties Nieuwe Testament, kerkgeschiedenis en ecclesiologie.

I.

Ik heb de opdracht gekregen enkele gedachten naar voren te brengen over hoe het verder moet met onze commissietekst 'Kerk en kerkelijke gemeenschap'. Mijn onderwerp is dus het receptieproces, waarbij op middellange en lange termijn moet blijken of en hoe de door de commissie gegeven impuls door de beide Kerken en hen die daarin verantwoordelijkheid dragen zal worden opgepakt. Daarbij, zo mag worden gehoopt, zal ook blijken – en hier citeer ik vrij uit paragraaf 25 van de dialoogtekst – of en hoe de aangegeven weg naar een mogelijke kerkelijke gemeenschap beantwoordt aan de wil van God” voor de eenheid van de Kerk en haar blijven in de waarheid van het apostolische geloof.

Een eerste stap op deze weg is aan Oud-katholieke zijde reeds gezet met de verklaring van de 41ste Internationale Oud-katholieke Theologenconferentie van augustus 2009. Ik citeer daaruit de twee belangrijkste uitspraken:

“De conferentie juicht de fundamentele overeenkomsten in kerkopvatting toe, met inbegrip van een situering van het pausambt binnen haar communiestructuur. Ze juicht bovendien de toegepaste methode van gedifferentieerde consensus toe, waarmee fundamentele overeenkomsten worden vastgesteld en nog resterende verschillen, die niet noodzakelijk kerkscheidend zijn, worden genoemd.

De conferentie deelt daarom de inschatting van de commissie, dat door de aangetoonde mate van overeenstemming voor het eerst de mogelijkheid van kerkelijke gemeenschap als denkbaar te voorschijn komt, die geen 'terugkeeroecumene' impliceert. Ze is het eens met de commissie, dat de in het verslag genoemde openstaande vragen een verdere gemeenschappelijke theologische reflectie behoeven.”

Nadere standpunten zijn in de lidkerken van de Unie van Utrecht, hetzij van vergaderingen van geestelijken, hetzij van bisdomsynodes, te verwachten. Natuurlijk zal ook de Internationale Oud-katholieke Bisschoppenconferentie als een van de twee opdrachtgevers van de dialoogcommissie zich daarover uitspreken. Ik hoop ook, dat ze het receptieproces in zijn eerste fase zal coördineren.

Aan Rooms-katholieke zijde zal een van de eerste stappen van de receptie zijn de publicatie van de tekst in een Engelse vertaling in de *Information Service* van de Pauselijke Raad ter Bevordering van de Eenheid van de Christenen. Deze publicatie zal – zoals gebruikelijk bij zulke teksten – vergezeld gaan van een commentaar van de Congregatie voor de Geloofsleer. Het is niet aan mij daarover meer te zeggen.

II.

Eigenlijk zou ik mijn referaat nu kunnen beëindigen, want ik kan de toekomst niet voorspellen. Maar daarvoor hebt u mij niet uitgenodigd. Ik wil het ook niet proberen met gissen, noch in de rol van Cassandra kruipen. Liever zou ik willen uiteenzetten wat volgens mij een succesvolle receptie van de tekst impliceert. Ik ga daarbij uit van twee fundamentele constateringingen met betrekking tot de tekst.

a) De commissie heeft bij haar werk gekozen voor de methode van de gedifferentieerde consensus.¹ Hier wordt verondersteld “dat de nagestreefde eenheid in geloof niet staat voor uniformiteit, maar voor een veelheid waarin de verschillen die naast de basisovereenstemming blijven bestaan, geen kerkscheidende kracht hoeven te hebben”. In overeenstemming daarmee vindt u in de tekst “fundamentele overeenkomsten”² en “openstaande vragen”.³

b) De commissie heeft zich door het inzicht laten leiden, dat de “vervreemding en scheiding tussen Rooms-katholieken en Oud-katholieken een *intern katholiek probleem* zijn”.⁴ In zoverre gaat het bij de uitwerking van de beweegredenen en de daarenboven beoogde mogelijke weg naar een kerkelijke gemeenschap van de twee Kerken “om de specifieke verhouding tussen de Oud-katholieke en de Rooms-katholieke Kerk”. Maar de dialoogcommissie heeft een bredere visie, wanneer ze hoopt “dat haar overwegingen ... ook voor anderen die naar eenheid en *communio* met Rome streven, een model kunnen bieden dat verder reikt dan dat van een “terugkeeroecumene””.⁵ Daarom zijn ook herhaaldelijk teksten van andere oecumenische dialogen in aanmerking genomen. Voor beide perspectieven geldt wat de commissie als veelbelovende voorwaarde voor een dialoog noemt, namelijk dat nu met een *communio-ecclesiologie* “ecclesiologische principes van de traditie van de oude Kerk, het gemeenschappelijke erfgoed van Oost en West, maatgevend zijn geworden”.⁶ Een oriëntering op deze referentiegrootheden beperkt zich dus niet tot onze beide Kerken.

In het nu volgende stel ik de vraag, wat een positieve receptie van de tekst door Rooms-katholieken en Oud-katholieken enerzijds en door andere Kerken anderzijds zou impliceren. Receptie heeft daarbij niet alleen betrekking op afzonderlijke onderdelen van de inhoud, maar ook op de architectuur van onze tekst.

III.

Tot de architectuur van de tekst behoort het al genoemde onderscheid van “fundamentele overeenkomsten” en “openstaande vragen”. Die vindt men, zoals gezegd, in de nummers 5-26 en – recapitulerend – in de nummers 36-39. Op de inhoud is professor Urban al ingegaan. Ik beperk mij hier tot enkele opmerkingen die volgens mij voor mijn onderwerp belangrijk zijn en verzoek u om enige overlappingen met zijn uiteenzetting voor lief te nemen.

In de nummers 5-26 vindt u een klein ecclesiologisch traktaat. De bedoeling daarvan is het ambt van de paus principieel in een *communio*structuur van de Kerk te plaatsen. Hoe de Kerk vanuit deze specifieke doelstelling wordt begrepen en hoe over haar wordt gesproken, duiden de titels van de eerste drie hoofdstukken aan: “1. De Kerk – trinitarisch-soteriologische fundering. 2. De lokale, de regionale en de universele dimensie van de Kerk. 3. Persoonlijke, collegiale en gemeenschappelijke verantwoordelijkheid voor de eenheid van de Kerk en haar blijven in de waarheid.” Fundamenteel is het inzicht dat de kerk “de door God in de zending van Jezus Christus en de Heilige Geest geopende heils- en levensruimte”⁷ is en dat de basisactiviteiten van de kerk, *martyria*, *leitourgia* en *diakonia*, respectievelijk Woord en Sacrament⁸, hun centrum in de eucharistieviering hebben, “waarin God de gedoopten telkens opnieuw tot gemeenschap verenigt en tot de dienst aan de

¹ *Kerk en kerkelijk gemeenschap. Verslag van de internationale Rooms-katholieke / Oud-katholieke dialoogcommissie.* In: Kerkelijke Documentatie jrg. 37, nr. 9-10, SRKK Utrecht, november 2009, nrs. 34-35, blz. 38

² nrs. 5-26 resp. 36-39, blz. 28-35 resp. blz. 38-39 SRKK

³ nrs. 40-82, blz. 39-48 SRKK

⁴ nr. 2, blz. 27 SRKK

⁵ nr. 4 blz. 27 SRKK

⁶ nr. 2, blz. 27 SRKK

⁷ vgl. nr. 6, blz. 28 SRKK

⁸ vgl. nr. 9 resp. nr. 24, blz. 28-29 resp. blz. 35 SRKK

mensen zendt”.⁹ Van deze door God geïnitieerde gemeenschap wordt gezegd, dat ze door een groot aantal ambten en diensten wordt gestructureerd, “waarbij aan het ambt van de bisschop met zijn eindverantwoordelijkheid voor de fundamentele activiteiten van de Kerk een bijzondere, onmisbare taak voor de eenheid van de gemeenschap toekomt”.

Met de beide begrippen “eucharistie” en “bisschop” is de lokale dimensie van de Kerk met haar fundamentele activiteiten omschreven. Als lokale Kerk wordt dus datgene aangeduid, wat in onze gezamenlijke traditie “bisdom” heet. Dit uitgangspunt van de lokale Kerk is voor de verdere ontwikkeling van de kerkopvatting in de paragraaf “Fundamentele overeenkomsten” zeer belangrijk. De lokale Kerken staan van hun kant in gemeenschap met andere lokale Kerken, waarvan elke afzonderlijk en de gemeenschap als geheel de ene, heilige, katholieke en apostolische Kerk tegenwoordig stelt, zoals we in de geloofsbelijdenis uitspreken.¹⁰ De lokale Kerken worden dus niet als onvolledige delen van een groter geheel gezien, als ze in een bovenlokale gemeenschap met elkaar zijn verbonden: “Want de lokale Kerk is helemaal Kerk, maar niet de hele Kerk”.¹¹ Met betrekking tot de bovenlokale dimensie van de Kerk wordt in de commissietekst onderscheid gemaakt tussen regionale dimensies en de universele dimensie. In de tekst wordt dienovereenkomstig gesproken van een gemeenschap van lokale Kerken en van een gemeenschap van gemeenschappen van lokale Kerken. Ook de universele, geografisch wereldomvattende dimensie van Kerk moet worden begrepen als een gemeenschap van gemeenschappen van lokale Kerken.

Hoe wordt nu in dit perspectief “de eenheid van de Kerk en haar blijven in de waarheid in het niet aflatende proces van wereldwijde zending en van inculturatie van het evangelie” tot uitdrukking gebracht en bewaard?¹² Met het oog daarop spreekt de dialoogtekst van het ecclesiologische concept van de persoonlijke, collegiale en gemeenschappelijke verantwoordelijkheid. Dit heeft zijn primaire context in de lokale Kerk, waarop de tekst ook kort ingaat.¹³ Op zich zou dit – in samenhang met een concretisering van de fundamentele activiteiten *martyria*, *leitourgia* en *diakonia* – veel breder moeten worden uitgewerkt, want uiteindelijk wordt dit voor de meeste gedoopten in parochies of andere genootschappen van een lokale Kerk ervaarbaar en aanschouwelijk. De dialoogtekst concentreert zich echter vanwege zijn specifieke doelstelling op de bovenlokale gemeenschap van lokale Kerken. Hier zijn de bisschoppen, als de van hun kant in hun eigen lokale Kerk synodaal verbonden leiders van de lokale Kerken, primair (maar niet uitsluitend) ervoor verantwoordelijk, dat de gemeenschap van lokale Kerken “haar taken om de eenheid te bewaren en van de waarheid te getuigen” vervult. Ze doen dit allereerst op synodale vergaderingen. Daarbij komt aan een bisschop in *persoonlijke verantwoordelijkheid* het primaat (leidingsambt) toe: “Elke afzonderlijke bisschop moet ervoor zorgen dat hij en zijn collega’s in een synodaal proces de verantwoordelijkheid opnemen waarmee zij zijn belast.”. En in de tekst wordt dan kernachtig gezegd: “Op het universele niveau komt dit primaat de paus toe”.¹⁴ Primaat en synodaliteit hangen dus met elkaar samen in een bovenlokale gemeenschap van lokale Kerken, die op verschillende wijze in grotere geografisch bepaalde vormen kunnen bestaan. Daarom wordt van een primaat niet alleen met het oog op de bisschop van Rome gesproken. In dit netwerk van onderlinge verantwoordelijkheden in persoonlijk, collegiaal en gemeenschappelijk perspectief worden dan nog de verschillende getuigenisdragers van het geloof in hun samenwerking geplaatst.¹⁵ In dat alles moet de apostoliciteit van de Kerk tot haar recht komen, in wier successie met name ook het apostolische ambt staat.¹⁶ Kerk bestaat alleen in een levende en daarom ook veranderbare continuïteit met haar apostolische oorsprong.

⁹ vgl. nr. 13, blz. 32 SRKK

¹⁰ vgl. nr. 16, blz. 32 SRKK

¹¹ nr. 17, blz. 32 SRKK

¹² vgl. nr. 20, blz. 34 SRKK

¹³ nr. 21, blz. 34 SRKK

¹⁴ vgl. nr. 22, blz. 34 SRKK

¹⁵ nr. 23, blz. 34-35 SRKK

¹⁶ nr. 24, blz. 35 SRKK

De ecclesiologische schets in de nummers 5-26 – en de herhaling in de nummers 36-39 – beoogt dus de functie van de paus als universele primaat nader te situeren. Deze schets wordt door de dialoogcommissie gepresenteerd als resultaat van “fundamentele overeenkomsten”. Ze verwerkt niet alleen maar theologische elementen voor een communiostructuur van de Kerk, zoals die bijvoorbeeld in de Constitutie over de Kerk, “*Lumen Gentium*”, van het Tweede Vaticaans Concilie zijn te vinden. Er worden ook belangrijke benaderingen en impulsen uit het ecclesiologische werk van de Commissie “*Faith and Order*” van de Wereldraad van Kerken overgenomen. “*Faith and Order*” is wereldwijd het meest representatieve theologische forum voor oecumenische reflectie, dat in de afgelopen jaren jammer genoeg een wat zwakke vertoning is geworden is. Ik verwijs alleen naar de zogenaamde Limateksten uit 1982, “*Baptism, Eucharist, Ministry*”; en het nog niet afgeronde studieproject “*The nature and mission of the church*” van 2005.

Een succesvolle receptie van de doelstelling van de “fundamentele overeenkomsten” zou daarom idealer wijs niet alleen onze beide Kerken betreffen, maar ook andere Kerken. Deze mogelijkheid bestaat dan, wanneer zij – zoals onze commissie heeft gedaan – erover nadenken, hoe lokale kerkelijke gemeenschappen in een authentieke bovenlokale gemeenschap met elkaar een netwerk kunnen vormen en hoe de persoonlijke en collegiale verantwoordelijkheid van het (bisschops-)ambt tegen deze achtergrond doelmatig kan worden uitgeoefend.¹⁷

In werkelijkheid echter is de hoop op zo’n uitdrukkelijke receptie van onze Rooms-katholieke – Oud-katholieke dialoogtekst toch wat onbescheiden of illusionair. Ik zou beter voorzichtig kunnen zeggen, dat de dialoogtekst met het oog op de “fundamentele overeenkomsten” pas dan succesvol is, als andere dialogen tot feitelijk convergerende inzichten komen –zonder dat ze uitdrukkelijk naar onze dialoog verwijzen. In deze zin lijkt me de voortgaande Orthodox - Rooms-katholieke dialoog, die zich momenteel bezighoudt met het pauselijke primaat, een spannende testcase. Ik verwacht daarvan inhoudelijke convergenties, ook als de argumentatie in details anders verloopt.

IV.

Tot de architectuur van deze tekst behoort, zoals reeds vaker aangeduid, het onderscheid tussen “fundamentele overeenkomsten” en “openstaande vragen”. Tot een succesvolle receptie binnen onze beide Kerken zou behoren, dat deze kwalificering – als een soort *hierarchia veritatum* (hiërarchie van waarheden) – volledig wordt overgenomen. Of dat zo is, moet echter eerst nog blijken. Ik kom dadelijk op deze vraag terug. Eerst moeten we iets anders vasthouden. Het genoemde onderscheid drong zich aan de commissie op vanaf het moment, dat haar in het verloop van de dialoog de mate van overeenstemming in kerkopvatting en de situering van het pauselijke primaat zó duidelijk voor ogen stond, dat de vraag naar een mogelijke kerkelijke gemeenschap opkwam. Dat ging verder dan de oorspronkelijke opdracht van de commissie om zich met het pauselijke primaat bezig te houden. Daarom duiken onder de “openstaande vragen” ook complexen van thema’s op, die alleen met het oog op “een kerkelijke gemeenschap” begrijpelijk zijn.¹⁸

In samenhang met de methode van de gedifferentieerde consensus is met de aanduiding “openstaande vragen” niet bedoeld, dat het hier om *adiaphora* zou gaan, maar wel dat het in een toenaderingsproces gericht op kerkelijke gemeenschap mogelijk is, “dat de resterende verschillen geen kerkscheidende kracht hoeven te hebben”.¹⁹ Dat is vooral met het oog op

¹⁷ Ik laat daarbij nummer 12 met het overzicht over de zeven sacramenten in klassiek theologische volgorde weg, omdat het sterk schatplichtig is aan onze eerder gevoerde bilaterale dialoog en in de systematiek van de tekst een soort uitweiding vormt.

¹⁸ nr. 40, blz. 39 SRKK; zie ook de nrs. 4 en 87-89

¹⁹ nr. 34, blz. 38 SRKK

de openstaande, het primaat van de paus betreffende ecclesiologische en de mariologische vragen zo geformuleerd.²⁰ In een latere fase van de dialoog moeten deze zeker worden opgenomen, mits die niet van één kant wordt geblokkeerd. In zoverre moge de aanduiding “openstaande vragen” en de geïmpliceerde kwalificering in vergelijking met de “fundamentele overeenkomsten” duidelijk zijn.

Iets anders ligt het met de “openstaande vragen van kerkrechtelijke aard vanuit Rooms-katholiek standpunt”²¹, om precies te zijn de nummers 77-80. Dat voormalige Rooms-katholieke geestelijken en gelovigen na hun toetreding tot de Oud-katholieke Kerk nog altijd als leden van de Rooms-katholieke Kerk gelden en zijn onderworpen aan kerkrechtelijke sancties, is een Rooms-katholiek probleem. Het wordt pas met het oog op een kerkelijke gemeenschap met de Oud-katholieken logischerwijs tot een gezamenlijk probleem. Toch is een toekomstig meer diepgaand ingaan op deze “openstaande vraag” nauwelijks een gezamenlijke opdracht, want de oplossing moet in de eerste plaats van Rooms-katholieke zijde komen. In zoverre zal ook de kwalificering van deze thematiek als een “openstaande vraag” nauwelijks worden bestreden.

Maar hoe staat het met de kwalificering van de wijding van vrouwen tot het priesterambt als een “openstaande vraag”?²² Er gaan stemmen op, die niet instemmen met deze kwalificering en van mening zijn, dat over dit punt niet valt te onderhandelen en dat een theologisch gesprek daarover feitelijk is geblokkeerd. De inzet van het pauselijke leerprimaat in het apostolische schrijven “*Ordinatio sacerdotalis*” van paus Johannes Paulus II (1994) zou namelijk te groot zijn en ten aanzien van de latent aanwezige tegenspraak in delen van de wereldwijde Kerk zou er teveel voor het pauselijk gezag op het spel staan. Met andere woorden: hier gaat het niet om een “openstaande vraag”. Betekent dit, dat de door de commissie als mogelijk beoogde kerkelijke gemeenschap uiteindelijk op dit punt moet stuklopen?

De commissie heeft de vier als “openstaande vragen” aangeduide complexen van thema’s, zoals gezegd, met het oog op een Rooms-katholieke – Oud-katholieke kerkelijke gemeenschap geïdentificeerd. Toch wil ik me nu graag, overeenkomstig de in het begin van mijn referaat genoemde vraagstelling, afvragen: hoe zouden andere Kerken zich hiertoe verhouden, mochten ze ertoe komen, in de “hier uiteengezette overwegingen ... een model voor een kerkelijke gemeenschap met Rome” te zien?²³ Ik denk, dat de ecclesiologische - preciezer: de universeel-primatale - en de mariologische thematiek wel een rol zal spelen bij alle Kerken, die met de kerkopvatting in zee gaan zoals die in de “fundamentele overeenkomsten” is geschetst. In dit opzicht zijn vooral van de Orthodox – Rooms-katholieke dialoog voor het vervolg van onze dialoog verhelderende resultaten te verwachten. Daarin staat immers niet alleen de kwestie van een voor beide partijen aanvaardbaar universeel primaat ter discussie, maar ook de kwestie van de dogmatiseringen van 1854 en 1950, die als zodanig ook aan Orthodoxe zijde worden afgewezen – en dit ongeacht een alomtegenwoordige verering van de *theotokos* in liturgie en vroomheidspraxis. Ten aanzien van de wijding van vrouwen zal dat wel niet op dezelfde wijze het geval zijn, omdat zich hier geen toenadering van uiteenlopende officiële posities opdringt. Beide partijen staan afwijzend tegenover de wijding van vrouwen tot het priesterambt. In zoverre zou zich de genoemde tendens tot een blokkering van de weg naar kerkelijke gemeenschap kunnen versterken – tenzij de Oud-katholieken in de afwijzende positie goede redenen beginnen te ontdekken ...

V.

²⁰ nrs. 41-55, blz. 39-43 SRKK

²¹ nrs. 74-82, blz. 46-48 SRKK

²² nrs. 56-73 resp. 81-82, blz. 43-46 resp. 48 SRKK

²³ nr. 4 blz. 27 SRKK

Een vervolg van de theologische dialoog van onze beide Kerken zal zich dus eerst dieper met de “openstaande vragen” met betrekking tot de ecclesiologie en de Mariadogma’s van 1854 en 1950 moeten bezig houden.

De eerste thematiek begint natuurlijk met de “fundamentele overeenkomsten”, die immers, zoals in nummer 39 wordt gerecapituleerd, laten zien, “dat de op het Eerste Vaticaans Concilie geformuleerde leer over het primaat van de paus, wanneer daarmee de paus niet uit de communiostructuur wordt losgemaakt, niet meer zoals vroeger het gewicht hoeft te hebben van een kerkscheidend verschil”. Prof. Urban heeft al laten zien, dat de in hoofdstuk 5 - “De dienst van de paus aan de eenheid van de Kerk en haar blijven in de waarheid” - vermelde Oud-katholieke en Rooms-katholieke uitspraken in sterke mate de “indruk van een onverzoenbare tegenstelling” wekken. Hier is sprake van een spanning, die we ook in de “openstaande vragen in de ecclesiologie” tegenkomen.²⁴ Ze wordt iets afgezwakt, doordat de tekst – eerst als Rooms-katholieke uitspraak²⁵, vervolgens als gezamenlijke uitspraak²⁶ – naar de gegrondheid van sommige bezwaren tegen de leer van het pauselijke primaat - bijvoorbeeld naar de oproep van paus Johannes Paulus II in de encycliek “*Ut unum sint*” uit 1995 - verwijst.²⁷ Deze nodigt de andere Kerken uit om deel te nemen aan een dialoog over een oecumenisch acceptabele vorm van de uitoefening van het primaat. Deze vraag toont toch wel aan, dat ook naar zijn inschatting de desbetreffende uitspraken in teksten van het Tweede Vaticaans Concilie en de verschillende kerkrechtelijke uitwerkingen dit nog niet voor elkaar kunnen krijgen. En leer en praxis veronderstellen elkaar immers.

Over de tweede thematiek wil ik hier alleen het volgende zeggen. Met het oog op een Rooms-katholieke – Oud-katholieke kerkelijke gemeenschap is het op de eerste plaats problematisch, dat de twee Mariadogma’s van 1854 en 1950 van Oud-katholieke zijde uitdrukkelijk zijn verworpen: het eerste in de zogenaamde Verklaring van Utrecht uit 1889, het tweede in een verklaring van haar Internationale Bisschoppenconferentie in 1950. De “*Christkatholisch – Römisch-Katholische Gesprächskommission*” in Zwitserland (CRGK) wil zich ermee bezig houden hoe we in deze kwestie verder kunnen komen. Een zekere hulp kunnen daarbij ook de resultaten en referaten van de 40ste Internationale Oud-katholieke Theologenconferentie in 2008 bieden.

VI.

“De weg die nu voor ons ligt.” Om over dit onderwerp te spreken hebt u mij als lid van de dialoogcommissie uitgenodigd. Ik heb mij daarbij tot de theologische vragen in engere zin beperkt. Zouden echter beide Kerken serieus willen doorgaan op de weg naar kerkelijke gemeenschap, dan moeten evenzo, wellicht zelfs uitgebreider, zogenaamde niet-theologische factoren als ook “openstaande vragen” ter sprake worden gebracht. Om ze in details uiteen te zetten zou een afzonderlijke voordracht vergen. Welke rol ze spelen laten bijvoorbeeld de eerste reacties zien op dat wat in de nummers 83-86 staat, bijvoorbeeld wat daaruit in de media bekend werd: “Oud-katholieke denkbeelden over de vorm van een mogelijke kerkelijke gemeenschap”. Op zich zijn deze denkbeelden eerder defensief geformuleerd: voor de gemeenschap met de paus moeten niet de institutionele richtlijnen en regelingen van het westerse en oosterse kerkrecht (*CIC 1983* en *CCEO 1990*) het model zijn²⁸; de liturgisch-canonieke structuren van de Unie van Utrecht en haar lidkerken met inbegrip van haar oecumenische verplichtingen moeten bewaard blijven.²⁹ Er is nog zeer veel creatieve reflectie nodig als het erom gaat te proberen deze kerkelijke gemeenschap in praktijk om te zetten. Ik kan me voorstellen, dat wederom de Orthodox – Rooms-katholieke

²⁴ nrs. 44-47, blz. 40-41 SRKK

²⁵ nr. 33, blz. 37 SRKK

²⁶ nr. 43, blz. 39-40 SRKK

²⁷ zie ook het *Woord vooraf*, blz. 24 SRKK

²⁸ vgl. nr. 86, blz 49 SRKK

²⁹ vgl. nr. 83, blz. 48 SRKK

dialogo hiervoor waardevolle overwegingen oplevert, ook al is het duidelijk, dat de Unie van Utrecht vanwege haar herkomst niet eenvoudigweg met de Oosterse Kerken kan worden vergeleken. Maar als de beoogde kerkelijke gemeenschap een model voor andere Kerken wil zijn, dan kan het bij de concrete realisering niet om iets gaan dat feitelijk toch een 'terugkeeroecumene' is, in welke eenheidsretoriek ze ook wordt verpakt.

Nu echter over de reacties. Sommigen getuigen allereerst van onwil. "Waarom moeten wij (weer) rooms worden?" kan als een soort leidmotief gelden voor de meest uiteenlopende opmerkingen. Dat zeggen mensen van wie de families al generaties lang Oud-katholiek zijn, maar ook mensen die pas zijn toetreden en die, wanneer ze uit de Rooms-katholieke Kerk komen, vrezen van de regen in de drup te raken. Wat er allemaal aan persoonlijk leed tot en met rondgestrooide clichés over de onveranderlijke machtsaanspraak van Rome aanwezig is, kan worden verbonden met wat er in de media te horen is. Zo ontstaat een interpretatiekader voor de dialoogtekst, die dan misschien helemaal niet meer zorgvuldig wordt gelezen. In die zin hebben de avances van de huidige paus ten aanzien van de Piusbroederschap en ten aanzien van met hun kerk ontevreden anglicanen - prof. Urban heeft dat al genoemd - ertoe bijgedragen onze dialoog als een soort pauselijke omhelzingpoging te interpreteren. Dat wekt wantrouwen. Hoe deze andere avances ook te begrijpen zijn, onze dialoog beoogt een andere vorm van kerkelijke gemeenschap.

Voor de toekomst van de dialoog is van beslissend belang, dat op lokaal niveau in de afzonderlijke landen waar de Unie van Utrecht present is regelmatig ontmoetingen plaatsvinden, met leken en geestelijken. Deze ontmoetingen moeten door geëngageerde en gevoelige mensen op een samenhangende wijze worden georganiseerd. "Gevoelig" daarom, omdat het er nu juist op aankomt de niet-theologische factoren op de een of andere manier te verwerken. Ze bestaan immers aan beide kanten, niet alleen aan Oud-katholieke zijde. Deze verwerking is het, die in de tekst "zuivering van de herinnering"³⁰ wordt genoemd en een standvastig wederzijds vertrouwen vergt. Vertrouwen is niet gelijk aan goedgelovigheid, maar in een sfeer van angst en wantrouwen kan vertrouwen niet groeien. En standvastigheid mag zich niet laten ontmoedigen door wat in de Kerken van officiële zijde of door individuele personen aan ruis wordt geproduceerd.

³⁰ vgl. nr. 3, blz. 27 SRKK

SLOTWOORD

Mgr. J. van Burgsteden s.s.s. is hulpbisschop van het bisdom Haarlem en namens de Rooms-Katholieke Bisschoppen-conferentie bisschop-referent voor oecumene en de Oosterse kerken.

Broeders en zusters in Christus,

Bij gelegenheid van de presentatie van de Nederlandse vertaling van de resultaten van de Oud-katholieke - Rooms-katholieke dialoog mag ik afsluitend het woord tot u richten. Er is deze middag al heel veel gezegd over het nieuwe rapport. Zowel in de goede, degelijke inleidingen van de professoren Visser, Urban en Von Arx als in de vragenronde. Daar wil ik niet zozeer iets aan toevoegen. Ik wil er wel twee punten uithalen, waarvan ik hoop dat ze ons helpen het receptieproces én het vervolg van de dialoog verder te brengen.

Allereerst wil ik iets vertellen over de bijeenkomsten. Elf keer zijn we als commissie bijeen gekomen, in Zwitserland, Duitsland en één keer in Oostenrijk en Nederland. Het waren korte, tweedaagse bijeenkomsten. Maar bovenal waren het intense en intensieve bijeenkomsten, waarin hard werd gewerkt. Daarnaast was er - zeer belangrijk - ruimte voor ontmoeting en gebed.

Naast alle theologische, ecclesiologische, kerkjuridische en soms toch ook psychologische aspecten die tijdens de dialoogbijeenkomsten ter sprake komen, mag het element van ontmoeting nooit worden onderschat. In de ontmoeting leer je de dialoogpartner persoonlijk beter kennen. Wat zijn haar of zijn drijfveren? Hoe denkt en argumenteert iemand? Hoe staat hij of zij in het leven en in de Kerk? De persoonlijke ontmoeting en de verdieping van de relatie geeft zo een menselijke context aan de inhoudelijke debatten. De ontmoeting tussen Kerken wordt aldus een ontmoeting tussen mensen.

Naast de ontmoeting was er tijdens onze dialoogbijeenkomsten ook ruimte voor gebed. In zijn voordracht ging professor Urban wat dieper in op het karakter van de gebrouilleerde verhouding tussen onze beide Kerken. In lijn met het dialoograpport typeert hij die als een familieruzie. Het gezamenlijk bidden opent voor een dergelijke beeldspraak een verrassend perspectief. Als twee twistende kinderen richten we ons tot de Vader. Weet u het nog, van vroeger? Onze ouders waren allerm minst gelukkig wanneer er thuis weer eens wat speelde tussen broers en zussen. Zou dat niet ook zo gaan met onze hemelse Vader? En moet dat er ons niet toe aanzetten om onze twist terzijde te schuiven en oprecht te werken aan het herstel van de zusterband tussen onze Kerken? Dan moet je echter het gesprek aangaan, met je broeders en zusters, maar ook in gezamenlijk gebed tot de hemelse Vader. Door het gebed wordt de ontmoeting tussen Kerken een ontmoeting tussen broers en zussen.

Het tweede punt betreft de perspectieven van onze dialoog. Het rapport geeft onze beide Kerken, gezamenlijk en afzonderlijk, een flinke portie huiswerk. Op de verschillende velden van ecclesiologie, primaat, Mariadogma's, vrouwenwijding etc. moet veel werk worden verzet. Nadat deze punten via de methode van de gedifferentieerde consensus aan het licht zijn gebracht, zouden ze moeten worden geordend in een *hierarchia questionum*. Om verdere stappen te zetten naar het herstel van de eenheid moeten we heel helder hebben wat wezenlijk en wat bijkomstig is. Sommige kwesties hebben betrekking op de kerkorde terwijl andere de fundamenteën van het geloof raken. Weer ander kwesties raken zowel kerkorde als fundamenteel geloofsgoed. Voor beide kerken is op lang niet alle punten altijd even helder welke status aan een bepaald onderwerp moet worden toegekend. Het formuleren van een *hierarchia questionum* is geen eenvoudige zaak. Maar zodra het komt tot

een vervolg van de officiële dialoog tussen onze Kerken, zal dat toch het eerste punt op de nieuwe agenda moeten zijn.

Mag ik u tenslotte hartelijk uitnodigen om samen naar de hiernaast gelegen kathedrale kerk van Sint Gertrudis te gaan? Want wat is er mooier dan God te danken voor het bereikte resultaat en zijn zegen te vragen over ons werk voor de eenheid? En dan ook nog door samen de eerste vespers van de eerste zondag van de Advent te bidden, de tijd van hoop! Met deze dialoog zijn onze beide Kerken misschien ook beland in een Advent, de advent van de eenheid. Laten we God bidden om een spoedige komst. En omdat in de dialoog zowel het gebed als de ontmoeting onontbeerlijk zijn, hoop ik u na de vespers nog even persoonlijk te mogen groeten.

HANDREIKINGEN VOOR DIACONALE OECUMENISCHE SAMENWERKING

Hub Crijns is directeur van landelijk bureau DISK - Dienst in de Industriële Samenleving vanwege de Kerken - en vanuit die functie sinds 1988 betrokken bij de kerkelijke campagne tegen verarming en verrijking.

Hub Crijns is directeur van landelijk bureau DISK - Dienst in de Industriële Samenleving vanwege de Kerken - en vanuit die functie sinds 1988 betrokken bij de kerkelijke campagne tegen verarming en verrijking.

Wanneer in oecumenisch verband wordt nagedacht over het werkveld van *diakonia*, vallen onmiddellijk verschillen op in de wijze waarop kerken hierover spreken. Er is voorlopig geen breed oecumenisch begrip.¹

Omschrijving van diaconie

Het hart van diaconie wordt, kort gezegd, gevormd door het duo *barmhartigheid en gerechtigheid*, met als tweede duo kernwoorden *wederkerigheid en verzoening*. Diaconie is het geven en ontvangen van de bijbelse barmhartigheid en gerechtigheid in wederkerigheid en verzoening. Deze woorden zijn geleefd geloof, niet alleen brood en wijn, maar verwijzend naar Gods Koninkrijk. In het Handboek Diaconiewetenschap, *Barmhartigheid en Gerechtigheid*², wordt na een boeklange zoektocht de volgende omschrijving van diaconie gegeven: "Onder diaconaat / diaconie verstaan we het handelen vanuit en door kerken en andere door het evangelie geïnspireerde groepen en bewegingen dat gericht is op het voorkómen, opheffen, verminderen dan wel mee uithouden van lijden en maatschappelijke nood van individuen en van groepen mensen en op het scheppen van rechtvaardige verhoudingen in kerk en samenleving".

In deze omschrijving staat het handelen van christenen voorop. De concrete uitwerking van het diaconale handelen kan ook worden omschreven als "de christelijke dienst van zorg, presentie, solidariteit en verzet ten behoeve van mensen in nood".³ Deze dienst heeft als doel dat noodlijdenden daadwerkelijk hulp in hun nood ervaren. Zorg, solidariteit, verzet en presentie zijn er wezenlijke aspecten van.

- Met 'zorg' wordt bedoeld de acute en blijvende hulpverlening aan mensen in nood.
- 'Solidariteit' houdt in: hun kant kiezen en naast hen blijven staan.
- 'Verzet' staat voor: weerstand bieden tegen elke vorm van onrecht en zich inzetten voor zodanige verandering van situaties en structuren dat mensen tot hun recht kunnen komen.
- 'Presentie' of aanwezig zijn in de nood en het lijden van mensen is een diaconale kwaliteit, evenals het bidden in deze situaties. Lijden kan zo groot of zo onoplosbaar zijn, dat er met zorg, solidariteit en verzet weinig eer te behalen is. Aanwezig zijn om niet in het geloof is dan een haalbare diaconale manier van handelen.⁴

Benaderingen in diaconaal handelen

Bij diaconaal handelen is het verstandig eerst onderscheid te maken tussen twee soorten van benadering om hulp te bieden en te organiseren, te weten de interventiebenadering en de presentiebenadering. De interventiebenadering is kenmerkend voor alle professionele

¹ Ik beschouw de begrippen 'het diaconaat' of 'de diaconie' als synoniem en omdat ik een katholiek theoloog ben, voel ik me meer thuis bij diaconie.

² H. Crijns, W. Elhorst, L. Miedema, H. Noordegraaf, P. Robbers - van Berkel, E. van der Panne, S. Stoppels e.a., *Barmhartigheid en Gerechtigheid. Handboek diaconiewetenschap*, Kok Kampen en DISK Amsterdam, 2005-2, blz. 392-398

³ *Wanneer hebben wij U gezien? Op zoek naar de schatten van de kerk*. Beleidsnota over de diaconie in het bisdom Rotterdam, Bisdom Rotterdam, 2000, blz. 13.

⁴ A. Baart, *Diaconaal handelen*. In: *Barmhartigheid en Gerechtigheid, Handboek diaconiewetenschap*, 2005, blz. 282-293

hulpverlening. Kenmerkend is de sociaaltechnische aanpak: intake, analyse van wat het probleem is, diagnose rond middelen en instrumenten om het probleem op te lossen, uitvoeren van die middelen, evaluatie van de inzet met het beoogde effect of remedie en tenslotte de afsluiting. Meestal kenmerkt de interventiebenadering zich door een procedure, een traject, een behandelplan, een tijdpad, een doel.

Andries Baart is de grondlegger van de theoretische beschrijving van een benadering van diaconaal handelen die de benaming heeft gekregen van presentietheorie⁵ of presentiebenadering. Hier kunnen heel bondig enkele karakteristieken van die presentiebenadering worden geschetst. Kenmerkend is het er zijn voor de ander. De volgehouden nabijheid en solidariteit weegt zwaarder dan het hoe dan ook oplossen van problemen, de zorg om de waardigheid en bejegening van de ander, de wederzijdsheid van de diaconale relatie. Belangrijk is: nooit iemand afschrijven ondanks zijn of haar tekortkomingen, het samen mee uithouden van het sociaal of persoonlijk lijden. Je kan met mensen meelopen, een hand uitsteken, de administratie op orde brengen, iemand leren lezen, meegaan naar een loket of een arts. Bij presentie horen ook signaleren, aanwijzen, verwijzen en als er teveel mensen langs de weg liggen: protesteren, de publiciteit zoeken, zij die de middelen hebben om te helpen te pressen die in te zetten. Belangrijk is ook van elkaar weet te hebben, naar elkaar te verwijzen, gebruik te maken van elkaars capaciteiten en mogelijkheden. De rol van kerken zal vaker liggen in de presentiebenadering, dan in de interventiebenadering.

Arbeidspastoraat

Kerken geven al ruim een halve eeuw aandacht aan arbeid, omdat ze betrokken zijn bij de werksituatie van mensen. Het bestaan van het bedrijfsapostolaat, het industriepastoraat en later het arbeidspastoraat, geeft die betrokkenheid vorm. In het Handboek Arbeid en Kerk, *Arbeid, zin en geloof*, staat een korte schets van de ontwikkeling en de betekenis van het arbeidspastoraat⁶. Kort samengevat ontwikkelen protestantse kerken en rooms-katholieke religieuze instituten en bisdommen initiatieven om als kerk aanwezig te zijn in de wereld van bedrijven en arbeid. Het betrof in protestantse oecumenische initiatieven een klein aantal predikanten, dat werd vrijgesteld voor het onderhouden van contacten in bedrijven in een stad of kleinere regio. Aan rooms-katholieke kant betrof het een groter aantal paters en priesters. De verhouding is altijd ongeveer een op vijf geweest. Ze brachten vanuit de ervaringen opgedaan in het bedrijfsleven berichten terug in de kerken met het doel om de lokale gemeente meer oog en oor te geven voor de wereld van de betaalde arbeid. In de jaren tachtig werd er, vanwege de voortdurende economische crises, de wereld van werkloosheid aan toegevoegd. Tegelijk is nagedacht over de verschillende soorten van arbeid en onder invloed van vrouwen kwam ook de wereld van onbetaalde arbeid, zorgarbeid en mantelzorg in beeld. Heel spoedig al bleek in de praktijk van het arbeidspastoraat dat in de arbeidswereld een oecumenische aanpak belangrijk is. Alleen op oecumenische titel werd toegang verkregen tot bedrijven, terwijl bij activiteiten een open aanpak ten opzichte van de mensen die er werkzaam zijn gewenst is. Het arbeidspastoraat is op allerlei manieren een voorganger geweest in het ontwikkelen van oecumenische samenwerking. In het begin van de 21^e eeuw worden kerken minder talrijk en begint het afnemende lenenaantal te leiden tot een krimp. Helaas is het arbeidspastoraat door deze krimp in veel regio's afgebouwd. Er zijn her en der nog enkele initiatieven. Landelijk Bureau DISK bundelt de opgedane ervaringen en is voor de kerken een centrum van toerusting en educatie in de relatie tussen arbeid en geloof, economie en kerk. Met de genoemde ontwikkeling ligt de kernvraag van het arbeidspastoraat terug op de agenda van de gemeente: hoe om te gaan met en kerk te zijn in de wereld van arbeid, werkloosheid en onbetaalde arbeid? In het Handboek Arbeid en Kerk zijn de vele ervaringen van het

⁵ A. Baart, *Een theorie van de presentie*, Lemma, Utrecht, 2001-2

⁶ H. Crijns, M. van Dodeweerd (eindredactie), T. Hoekstra, J. Jonkers en J. Schouten, *Arbeid, zin en geloof. Handboek Arbeid en Kerk*, Kok Kampen en landelijk bureau DISK 's-Hertogenbosch, 2006, blz. 135-146

arbeidspastoraat gebundeld, gecombineerd met een systematische reflectie op wat arbeid en baanloosheid betekenen in relatie tot de hoofdtaken van de geloofsgemeenschap: pastoraat, liturgie, catechese en diaconie.

Oecumenische vormen van diaconaal handelen

De kerkelijke diaconieën en caritasinstellingen komen de financiële noden van mensen vooral op het spoor door hun contacten met actieve kerkleden en professionele hulpverleners. De mensen die worden bereikt, zijn zowel leden van een gemeente of parochie als niet-leden. Er is een grote oecumenische instelling. Mensen komen niet als eerste zelf met hun hulpvraag. Door het grote taboe rond armoede en het vragen van hulp vormen mensen zelf een hoge drempel. Daarvan getuigen bijvoorbeeld ook de cijfers van niet-gebruik bij het aanvragen van bijzondere bijstand, huursubsidie, kortings- en kwijtscheldingsregels, et cetera.

De kerken verlenen in verschillende vormen hulp en die ontwikkeling is sinds 2000 sterk toegenomen. Vóór het jaar 2000 bijvoorbeeld was zoiets als het Duitse caritassysteem binnen de Nederlandse verhoudingen ondenkbaar. Daar heb je Caritaswinkels, waar armen met een pasje gratis voedsel kunnen halen waarvan de houdbaarheidsdatum bijna is verstreken, of waarbij tijdens het produceren wat schade is ontstaan aan de blikken verpakkingen. In Nederland vond iedereen zoiets bevoogdend. Zo ver mocht het hier beslist nooit komen! In 2010 telt Nederland 110 grote voedselbanken, soms met meerdere verdeelpunten, en het aantal huishoudens dat een voedselpakket ontvangt wordt eind 2009 becijferd op 15.000.⁷ Het aantal weggeef-, kringloop- en kledingruilcentra voor minima loopt over het hele land gezien in de honderdtallen. Via kerken zijn sinds 1995 in bijna alle grote en middelgrote steden inloopcentra ontstaan met meerdere functies, zoals ontmoeting, opvang, eten, gezelligheid, pastoraat, diaconie, et cetera. Nu zijn er meer dan 150.

Kerken zijn betrokken bij allerlei vormen van hulp, zoals het werk van Vincentius Verenigingen, Parochiële Caritasinstellingen, opvanghuizen, inloophuizen en maaltijdverstrekking, kerst(pakketten)acties, de inzet voor zwerfjongeren, migranten, ex-gevangenen, dak- en thuislozen, moeders met jonge kinderen. Je hebt het werk van diaconieën, Parochiële Caritasinstellingen, werkgroepen Kerk en Samenleving, Missie, Ontwikkelingssamenwerking en Vrede, werkgroepen diaconie, bezoegroepen, ziekenbezoek- en rouwgroepen. Mensen uit kerken doen aan loketbegeleiding (met mensen meegaan naar allerlei loketten van overheid, welzijn en gezondheidszorg), klusprojecten, maatjesprojecten, boodschappenprojecten. Mensen doen aan administratieve hulp, eerste opvang bij rampen, langdurige begeleiding bij schuldhulpverlening. Je hebt netwerken van opvang en begeleiding van migranten, vluchtelingen, uitgedroogden en illegalen. Er zijn allerlei vormen van sociaal, diaconaal en missionair pastoraat: arbeidspastoraat, oudewijkenpastoraat, buurtpastoraat, drugspastoraat, jongerenpastoraat, diaconaal werk. Opvallend is dat de aantallen van deze vormen van pastoraat sinds 2007 in aantal zeer verminderen.

Ook wordt vanuit de kerken op allerlei manieren aan individuen financiële hulp geboden. De ervaring uit de onderzoeken naar materiële hulpverlening door kerken⁸ leert dat bij toenemende massaliteit aan nood aan steeds meer mensen kleinere porties worden gegeven. In toenemende mate is sinds 2000 sprake van hulp in natura, zoals dit gebeurt rond kleding in ruilwinkels, voedsel in voedselbanken en eetgroepen, of leergeld en

⁷ R. Janssen, J. de Jong, R. van Nistelrooij, *Armoede de baas!? Het perspectief van voedselbanken*, Sociale Alliantie en Stichting Clip, november 2008, vooral deel II, blz. 45-108

⁸ Er zijn onderzoeken gehouden in 2002, 2005 en 2006. Voor het onderzoek van 2006: O. Crutzen, N. Hoogendoorn, P. de Bie, H. Crijns, E.-J. Hazeleger, H. Nagelhout, H. Vossen, C. van der Vlist, *Onderzoek naar financiële hulpverlening door diaconieën, Parochiële Caritasinstellingen en andere kerkelijke organisaties in Nederland*, Kerk In Actie, PKN, werkgroep Arme Kant van Nederland/EVA en overige participanten, Utrecht, 2008

steunfondsen bij scholen. Kerken vangen mensen op die klassieke noden hebben met de werken van barmhartigheid: naakten kleden, hongerigen voeden, dorstigen water geven, zieken bezoeken, gevangenen bezoeken, vreemdelingen herbergen, doden begraven. De kracht van de kerkelijke armoedebestrijding ligt volgens het diverse onderzoek in vier karakteristieken: ten eerste de inbedding van de hulp in de kerkelijke gemeente of parochie, en ten tweede de snelheid en beschikbaarheid van de hulpverlening (op alle uren van de dag en in het weekeinde). Ten derde is kerkelijke hulpverlening niet bureaucratisch en kent zo weinig mogelijk papierwerk. En ten vierde wordt bevoogding tegengegaan en worden wederzijdse relaties nagestreefd. Veel kerkelijke hulp wordt geleverd door het beschikken over geldbronnen en de inzet van vrijwilligers. Vergeet niet dat religieuzen heel veel diaconale projecten financieren. Religieuzen zijn armoedebestrijders bij uitstek, maar er zijn er wel steeds minder. Datzelfde zie je bij de vrijwilligers: hun aantal zal door de vergrijzing over een aantal jaren dalen. Daarvan moeten we als kerk ons wel bewust zijn. Het is geen gemakkelijke klus om voor al dat diaconale werk een nieuwe en jongere vrijwilligersmarkt aan te boren.

Diaconale oecumenische initiatieven

Het slot van dit artikel wordt gevormd door een lijst van tien initiatieven, waarin kerken vaak in oecumenische samenwerking de actor zijn. Het criterium voor deze lijst is, dat de genoemde activiteiten zijn ontstaan op grond van enige planning, voorbereiding, overleg, een taakgroep, organisatie, volharding, samenwerking, evaluatie. Het zijn feitelijk grotere projecten, maar ook werkvormen die herhaalbaar zijn. Bij elke activiteit is een bron genoemd, waar er meer over te vinden is.

1. Hou lokale nieuwsbladen bij rond noden van mensen en organisaties die hiervan weet hebben. Zie: J. Maasen, *Handreiking 2, Signaleren van nood* (2006), blz. 8 (te vinden op www.rkdiaconie.nl).
2. Let op een goede bejegening van mensen, zowel in je eigen Parochiële Caritasinstelling als bij instellingen en overheidsdiensten waarmee mensen te maken hebben. Zie: Clipper nummer 6 *Beleefde bejegening. Respectvolle behandeling van cliënten door de sociale dienst* van Stichting Clip (te vinden op www.stichtingclip.nl).
3. Ontwikkel een diaconaal spreekuur of ga op diaconaal huisbezoek, Zie: *Arbeid, zin en geloof. Handboek Arbeid en Kerk* blz. 226-228 resp. blz. 239-247.
4. 'Langs de diaconale meetlat' is een concrete manier om te inventariseren hoe het met diaconie is gesteld in de parochie of kerkelijke gemeente. Zie: G. Groener e.a., *In Gods Naam Doen. Beleidsnota diaconie aartsbisdom Utrecht 2005*, blz. 58-59 of *Arbeid, zin en geloof. Handboek Arbeid en Kerk*, blz. 224-226.
5. Ontwikkel een maatjesproject. Zie als voorbeeld het maatjesproject Zevenaar, de winnaar van de Ariëns Prijs voor Diaconie 2007 in het aartsbisdom Utrecht. Het boekje van de jury van de Ariëns Prijs en H. Crijns, *Kan ik voor jou een naaste zijn?*, is digitaal te vinden op www.aartsbisdom.nl, www.disk-arbeidspastoraat.nl of www.rkdiaconie.nl.
6. Doe mee aan een diaconale vraag- en aanbodbank of een diaconale klusdienst, *Arbeid, zin en geloof. Handboek Arbeid en Kerk*, blz. 247-249.
7. Ontwikkel, stap in, doe mee, wees actief in een lokaal Diaconaal Platform, een plaatselijke WMO Raad, of een lokale Sociale Alliantie. Zie bijvoorbeeld: H. Crijns, *Diaconie en WMO. Over de rol van de parochie, PCI of diaconale werkgroep bij de WMO*, themakatern in rkkerk.nl, juni 2007, en digitaal te vinden op www.rkdiaconie.nl en www.disk-arbeidspastoraat.nl.
8. Maak een sociale kaart of diaconale gids. Er zijn vele manieren en tips in omloop, hoe dit te doen. Zie: *Helpen onder protest* (2004), bijlage 2, blz. 66-67. Dit boek is digitaal in te zien op www.armekant-eva.nl.
9. Ontwikkel (samen met anderen) een eigen lokaal Noodfonds. Zie: J. Maasen, *Handreiking 3, Bestrijden van armoede*, blz. 12-14 (te vinden op www.rkdiaconie.nl).

10. Ontwikkel een Diaconaal Jaar in de parochie of gemeente, bijvoorbeeld door elke maand aandacht te besteden aan een van de Werken van Barmhartigheid. Hiervoor bestaan er meerdere bronnen, zoals de jaargangen 2003 en 2004 van het tijdschrift *Diaconie & Parochie* (kijk op www.rkdiaconie.nl), *Arbeid, zin en geloof. Handboek Arbeid en Kerk* (2006), blz. 228-239, en J. Maasen, *Handreiking 5 Zeven werken van Barmhartigheid* (2006) en *Handreiking 4 Bevorderen van diaconaal bewustzijn* (2006), blz. 4-12 (te vinden op www.rkdiaconie.nl).

Het tijdschrift *Ondersteboven* van landelijk bureau DISK verschijnt vier keer per jaar met actuele informatie rond geloof en economie, arbeid en werkloosheid, toegespitst op de financiële, sociale en ecologische aspecten ervan. Abonneren kan tegen een vrijwillige gift. Onlangs verschenen de handreiking *Kredietcrisis en de rol van kerken* (nummer 2009-3) en de handreiking *Werkloosheid: kerende kansen* (nummer 2010-1). Een los nummer kost €2,50 exclusief portokosten en kan worden besteld kan via www.disk-arbeidspastoraat.nl.

Colofon

Perspectief is het Digitale Oecumenisch Theologisch Tijdschrift (DOTT) van de Katholieke Vereniging voor Oecumene.

Perspectief wordt gekenmerkt door een drievoudige doelstelling:

- *Perspectief* biedt een platform van theologische reflectie op de vragen die in de oecumenische beweging leven. Zij biedt daartoe bijdragen van experts uit verschillende denominaties.
- *Perspectief* wil de ruimte zoeken en tonen waarin het oecumenisch gesprek vruchtbaar wordt. Zij beoogt daarmee nieuwe perspectieven voor de toekomst van de oecumenische beweging te ontsluiten.
- *Perspectief* biedt jonge oecumenici de mogelijkheid te reflecteren op opgedane oecumenische ervaring en deze te laten weerklanken binnen de oecumenische beweging.

Perspectief verschijnt vanaf 2009 viermaal per jaar.

Perspectief is gratis. U kunt zich opgeven voor toezending via secretariaat@oecumene.nl. Het tijdschrift is ook via de website www.oecumene.nl te downloaden. Het tijdschrift wordt aangeboden als pdf-bestand. De eindredactie en de vormgeving worden verzorgd door het bureau van de Katholieke Vereniging voor Oecumene.

De redactie wordt gevormd door Eric Roovers en Geert van Dartel.

